

rim dignos tam venerabili nomine; reducendi mihi videntur homines, si quos Academicorum per verborum a rerum comprehensione deterruit sententia, in spem reperiendæ veritatis: ne id quod eradicandis altissimioribus pro tempore accommodatum fuit, jam incipiat inserendæ scientiæ impedimento esse..... Equidem o modo se habeant illæ litteræ, non tam me delectat, quod, ut scribis, Academicos vicerim (scribis, enim hoc ius forte quam verius); quam quod mihi abruperim odiosissimum retinaculum, quo ab philosophiæ ubere deione veri, quod est animi pabulum, refrenabar.

EX LIB. XV DE TRINITATE, CAP. XII.

versus Academicos... qui nihil ab homine sciri posse contendunt... sunt libri tres nostri, primo nostræ convertempore conscripti: quos qui potuerit et voluerit legere, lectosque intellexerit, nihil eum profecto quæ abstra perceptionem veritatis argumenta multa inventa sunt, permovebunt. Vide lib. Enchirid. c. 20. de præterea librum 1, cap. 1, Retractationum, col. 585-587, a verbis, Cùm ergo reliquis- n. 4, usque ad verba n. 4, Hominem sibi aptum. M.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
CONTRA ACADEMICOS
LIBRI TRES^(a).

LIBER PRIMUS.

anianus ad philosophiam incitatur proœmio libri hujus, in quo ejus filius Licentius cum Trygetio per tres disputas congregitur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contra nonnisi veri comprehensione re propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, necnon definitio sapientiæ, quæ luculenter explicatur.

PRIMUM. — Romanianum ad veram philosophiam cohortatur.

Utinam, Romaniane, hominem sibi aptumissimam virtus fortunæ repugnanti posset auferre, ea sibi auferri neminem patitur! jam tibi profecerisset manum, sui que juris te esse proclamans, honorum certissimorum possessionem traducens, desperis quidem casibus servire permetteret. Sed iam ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive necessitate naturæ (Lib. 1 Retract., c. 1, n. 2), innum animum mortalibus inhærentem, nequa sapientiæ portus accipiat, ubi neque adversante æ flatu, neque secundante moveatur; nisi eo illi fortuna ipsa, vel secunda, vel quasi adversa perire: nihil pro te nobis aliud quam vota restant, sed ab illo cui hæc curæ sunt Deo, si possumus, remus ut te tibi reddat; ita enim facile reddet et; sinatque mentem illam tuam, quæ respiratio- amdiu parturit, aliquando in auras veræ libertatis mergere. Etenim fortasse quæ vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur; nihilque in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et cautela est (Ibid.): nihilque seu commodi seu in-

commodi contingit in parte, quod non conveniat et congruat universo. Quam sententiam uberrimarum doctrinarum oraculis editam, remotamque longissime ab intellectu profanorum, se demonstraturam veris amatoribus suis, ad quam te invito, philosophia pollicetur. Quamobrem, cum tibi tuo animo indigna multa accidunt; ne te ipse contemnas. Nam si divina providentia pertenditur usque ad nos, quod minime dubitandum est; mihi crede, sic tecum agi oportet ut agitur. Nam cum tanta, quantam semper admiror, indole tua, ab ineunte adolescentia adhuc infirmo rationis atque lapsante vestigio humanam vitam errorum omnium plenissimam ingredereris; excepit te circumfluentia divitiarum, quæ illam ætatem atque animum, quæ pulchra et honesta videbantur avide sequentem, illecebrosis cœperat absorbere gurgitibus, nisi inde te fortunæ illi flatus, qui putantur adversi, erupissent pene mergentem.

2. An vero si edentem te munera ursorum¹ et nunquam ibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset; si stultorum hominum, quorum immensa turba est, conflatis et consentientibus vocibus ferreris ad cœlum; si nemo tibi auderet esse inimicus; si municipales ta-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Castigandis (libris) adhibiti sunt Mss. Germanensis, Michaelinus Theodericensis, Albinensis, Casalensis, Victorini duo, alii tres, Regius, Vaticanus, Lectiones Belgicorum quatuor apud Lov. necnon editiones Bad. Am. Er. Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retractationum et Confessionum metatas. M.

1. munera cursorum. Sed alii Cdd. summo inter se usu habent ursorum. Inusitatum quodpiam ludorum hic nominare voluit Augustinus. Ludos nempe, quia liter populo munerum instar exhibebantur, munera

vocabant. Hinc de ludis præstitis non male intelligitur concilii Eliberitani can. 3: « Flamines qui non immolaverint: sed « munus tantum dederint, » etc.

bulæ te non solum civium, sed etiam vicinorum patronum ære signarent; collocarentur statuæ, influerent honores, adderentur etiam potestates, quæ municipalem habitum supercrescerent; conviviis quotidianis mensæ opimæ struerentur; quod cuique esset necesse, quod cujusque etiam deliciæ sitirent, indubitanter peteret, indubitanter hauriret, multa etiam non petentibus fundentur; resque ipsa familiaris diligenter a tuis fideliterque administrata, idoneam se tantis sumptibus paratamque præberet; tu interea viveres in ædificiorum exquisitissimis molibus, in nitore balnearum, in tesseris quas honestas non respuit, in venatibus, in conviviis, in ore clientium, in ore civium, in ore denique populorum humanissimus, liberalissimus, mundissimus, fortunatissimus, ut fuisti¹, jactareris: quisquam tibi, Romaniane, beatæ alterius vitæ, quæ sola beata est, quisquam, quæso, mentionem facere auderet? quisquam tibi persuadere posset, non solum te felicem non esse; sed eo maxime miserum, quo tibi minime videreris? Nunc vero quam te breviter admonendum tot et tanta, quæ pertulisti adversa fecerunt? Non enim tibi alienis exemplis persuadendum est quam fluxa et fragilia, et plena calamitatum sint omnia, quæ bona mortales putant; cum ita ex aliqua parte bene expertus sis, ut ex te cæteris persuadere possimus.

3. Illud ergo, illud tuum, quo semper decora et honesta desiderasti; quo te liberalem magis quam divitem esse maluisti; quo nunquam concupisti esse potentior quam justior, nunquam adversitatibus improbitatibusque cessisti: illud ipsum, inquam, quod in te divinum nescio quo vitæ hujus somno veternoque sopitum est, variis illis durisque jactationibus secreta providentia excitare decrevit. Evigila, evigila, oro te; multum, mihi crede, gratulaberis quod pene nullis prosperitatibus quibus tenentur incauti, mundi hujus tibi dona blandita sunt: quæ meipsum capere moliebantur quotidie ista cantantem, nisi me pectoris dolor ventosam professionem abjicere et in philosophiæ gremium confugere coegisset. Ipsa me nunc in otio, quod vehementer optavimus, nutrit ac fovet: ipsa me penitus ab illa superstitione, in quam te mecum præcipitem dederam, liberavit (a). Ipsa enim docet, et vere docet nihil omnino colendum esse, totumque contemni oportere, quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit (*Lib. 1 Retract., c. 1, n. 2*). Ipsa verissimum et secretissimum Deum perspicue se demonstraturam promittit, et jam jamque quasi per lucidas nubes ostentare dignatur.

4. In hac mecum studiosissime vivit noster Licentius: ad eam totus a juvenilibus illecebris voluptati-

¹ In Mss. aliquot vetustis, et in Bad. Am. Er. deest *ut fuisti*. In aliis septem Mss. substituitur *ut suesti*; quæ lectio forte hæc verior est, quo ab usu vulgato remotior.

(a) Erat haud dubie Romanianus ex eorum numero, quos in Manichæorum hæresim secum pertraxisse deslet Augustinus lib. 4 Conf. c. 1. Verum is quoque ad sanam fidem aliquando se recepit: quippe qui Augustinum semper coluit impense, et nuncupatum sibi ab ipso librum de Vera Religione, aliaque ipsius scripta in magno pretio habuit; ac demum per litteras a Paulino Nolensi episcopo, qui panes enlogiarum nomine eidem mittit, tractatur honorificentissime, atque ut vir plane christianus catholicus.

busque conversus est, ita ut eum non temere patri audeam imitandum proponere. Philosophia est enim, a cujus uberibus se nulla ætas queretur¹ excludi; ad quam avidius retinendam et hauriendam quo te incitarem, quamvis tuam sitim bene noverim, gustum tamen mittere volui, quem tibi suavissimum, et, ut ita dicam, inductorium fore, peto ne frustra speraverim. Nam disputationem quam inter se Trygetius et Licentius habuerunt, relatam in litteras, tibi misi. Illum enim quoque adolescentem, quasi ad detergendum fastidium disciplinarum aliquantum sibi usurpasset militia, ita nobis magnarum honestarumque artium ardentissimumque edacissimum restituit. Pauculis igitur diebus transactis, posteaquam in agro vivere cepimus, cum eos ad studia hortans atque animans, ultra quam optaveram paratos et prorsus inhiantes viderem, volui tentare pro ætate quid possent: præsertim cum Hortensius liber Ciceronis jam eos ex magna parte conciliasse philosophiæ videretur. Adhibito itaque notario, ne auræ laborem nostrum discerperent, nihil perire permisi. Sane in hoc libro res et sententiæ illorum, mea vero et Alypii etiam verba lecturus es.

DISPUTATIO PRIMA.

CAPUT II. *An ad beatam vitam necessaria sit veri comprehensio, an sola ejus inquisitio.*

5. Cum igitur omnes hortatu meo unum in locum ad hoc congregati essemus, ubi opportunum visum est: Numquidnam dubitatis, inquam, verum nos scire oportere? Minime, ait Trygetius: cæterique se vultu ipso approbasse significaverunt. Quid si, inquam, etiam non comprehenso vero beati esse possumus; necessariam veri comprehensionem arbitramini? Hic Alypius: Hujus quæstionis, inquit, judicem me tutius puto. Cum enim iter mihi in urbem sit constitutum, oportet me onere alicujus suscipiendæ partis relevari; simul quod facilius judicis partes, quam cujusquam defensoris, cuiquam delegare possim. Quare dehinc pro alterutra parte ne a me quidquam expectetis. Quod ei cum concessum esset ab omnibus, et ego rogationem repetissem: Beati certe, inquit Trygetius, esse volumus; et si ad hanc rem possumus absque veritate pervenire, quærenda nobis veritas non est. Quid hoc ipsum, inquam? Existimatisne beatos nos esse posse, etiam non inventa veritate? Tunc Licentius: Possumus, inquit, si verum quæramus. Hic cum ego cæterorum sententiam nutu flagitassem: Movet me, inquit Navigius (a), quod a Licentio dictum est. Potest enim fortasse hoc ipsum esse beate vivere, in veritatis inquisitione vivere. Defini ergo, ait Trygetius, quid sit beata vita, ut ex eo colligam quid respondere conveniat. Quid censes, inquam, esse aliud beate vivere, nisi secundum id quod in homine optimum est, vivere? Temere, inquit, verba non fundam: nam id ipsum optimum quid sit, definiendum mihi abs te puto. Quis, inquam, dubitaverit, nihil aliud esse hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominantem obtemperare convenit cætera quæque in ho-

¹ *Queritur*, juxta Lov. M.

(a) Augustini frater.

ut? Hæc autem, ne aliam postules definitio-
nis aut ratio dici potest (*Lib. 1 Retract., cap.*
Quod si tibi non videtur, quære quomodo
nias vel beatam vitam, vel hominis optimum.
, inquit.

Id ergo? ut ad propositum, inquam, redea-
letur tibi non invento vero beate posse vivi,
et quæratur? Repeto, inquit, sententiam illam
Minime videtur. Vos, inquam, quid opina-
m Licentius: mihi prorsus, inquit, videtur:
ores nostri, quos sapientes beatosque acce-
so solo quod verum quærebant, bene beate-
runt. Ago gratias, inquam, quod cum Alypio
sem fecistis, cui, fateor, invidere jam cœpe-
oniam igitur alteri vestrum videtur beatam
la investigatione veritatis; alteri, non nisi
ne posse contingere; Navigius autem paulo
ndit in tuam, Licenti, partem se velle trans-
gnopere exspecto quales sententiarum vestra-
roni esse possitis. Res enim magna est, et
discussione dignissima. Si res magna est, ait
s, magnos viros desiderat. Noli quærere, in-
ræsertim in hac villa, quod ubivis gentium
difficile est: sed potius explica, cur id quod
on temere, ut opinor, prolatum est, et qua
one videatur: nam et maximæ res, cum a par-
untur, magnos eos solent efficere.

III. — *Beatitatem in investigatione veri sitam
esse pro Academicis propugnatur.*

oniam te, inquit, video magnopere nos ur-
adversum invicem disputemus, quod te uti-
le confido; quæro cur beatus esse non possit,
um quærit, etiamsi minime inveniatur? Quia
inquit Trygetius, volumus esse perfectum in
sapientem. Qui autem adhuc quærit, perfectus
Hunc igitur quomodo asseras beatum, omnino
eo. Et ille: Potest apud te, inquit, vivere ¹ au-
majorum? Non omnium, inquit Trygetius.
tandem? Ille: Eorum scilicet, qui sapientes
Tum Licentius: Carneades, inquit, tibi sa-
on videtur? Ego, ait, græcus non sum; nescio
les iste qui fuerit. Quid, inquit Licentius, de
tro Cicerone, quid tandem existimas? Hic cum
risset: Sapiens fuit, inquit. Et ille: Ergo ejus
re sententia habet apud te aliquid ponderis?
inquit. Accipe igitur quæ sit, nam eam tibi ex-
arbitror. Placuit enim Ciceroni nostro, beatum
i veritatem investigat, etiamsi ad ejus inven-
non valeat pervenire. Ubi hoc, inquit, Cicero
Et Licentius: Quis ignorat eum affirmasse ve-
er, nihil ab homine percipi posse; nihilque
re sapienti, nisi diligentissimam inquisitionem
s: propterea quia si incertis rebus esset assen-
tam si fortasse veræ forent, liberari ab errore
isset? quæ maxima est culpa sapientis. Quam-
si et sapientem necessario beatum esse cre-
n est, et veritatis sola inquisitio perfectum sa-

pientiae munus est; quid dubitamus existimare beatam
vitam, etiam per se ipsa investigatione veritatis posse
contingere?

8. Tum ille: Licetne tandem ad ea quæ temere
concessa sunt, redire rursus? Hic ego: Illi hoc non
solent concedere, inquam, quos ad disputandum non
inveniendi veri cupiditas, sed ingenii puerilis jactan-
tia impellit. Itaque apud me, præsertim cum adhuc
nutriendi educandique sitis, non solum conceditur,
sed etiam in præceptis habeatis volo, ad ea vos discu-
tienda redire oportere, quæ concesseritis incautius.
Et Licentius: Non parvum in philosophia profectum
puto, inquit, cum in comparatione recti verique in-
veniendi contemnitur a disputante victoria. Itaque li-
benter obsequor præceptis et sententiæ tuæ, et Try-
getium ad id quod se temere concessisse arbitratur,
res enim mei juris est redire permitto. Tum Alypius:
Suscepti a me officii nondum partes esse, vosmetipsi
mecum recognoscitis. Sed quoniam id jam dudum dis-
posita profectio interrumpere me compellit, pro meo
quoque munere geminatam sibi potestatem particeps
mecum iudicii non renuet usque in reditum meum:
video enim hoc vestrum certamen longius progressu-
rum. Et cum discessisset: Quod ¹, inquit Licentius,
temere concesseras, profer. Et ille: Temere dedi, in-
quit, Ciceronem fuisse sapientem. Ergone Cicero
sapiens non fuit, a quo in latina lingua philosophia et
inchoata est, et perfecta? Etsi concedam, inquit, esse
sapientem, non omnia tamen ejus probo. Atqui oportet
multa ejus alia refellas, ut non impudenter hoc de
quo agitur, improbare videaris. Quid si hoc solum non
recte sensisse illum affirmare paratus sum? Vestra,
ut opinor, nihil interest, nisi cujus ² ponderis ad id
quod volo asserendum, rationes afferam. Perge, inquit
ille. Quid enim, inquit, audeam contra eum, qui se
Ciceronis adversarium profitetur?

9. Hic Trygetius: Volo attendas, ait, tu iudex no-
ster, quemadmodum superius beatam vitam definieris:
dixisti namque eum beatum esse, qui secundum eam
partem animi vivit, quam cæteris convenit imperare.
Tu autem, Licenti, volo vel nunc mihi concedas (jam
enim libertate, in quam maxime nos vindicatorum se
philosophia pollicetur, jugum illud auctoritatis excussit),
perfectum non esse qui adhuc veritatem requirat. Tum
ille post diuturnum silentium: Non concedo, inquit.
Et Trygetius: Cur, quæso? explica. Isthic sum enim,
et aveo audire, quo pacto possit et perfectus homo
esse, et adhuc quærere veritatem. Hic ille: Qui ad
finem, inquit, non pervenit, fateor quod perfectus
non sit. Veritatem autem illam solum Deum nosse
arbitror, aut forte hominis animam, cum hoc corpus,
hoc est tenebrosus carcerem, dereliquerit. Hominis
autem finis est, perfecte quærere veritatem: perfec-
tum enim quærimus, sed tamen hominem. Et Try-
getius: Non igitur potest beatus esse homo. Quomodo
enim, cum id quod magnopere concupiscit, assequi

¹ In B.: *El cum discessit: Quid.* par Er. Ven., Lov., et
cum discessisset: Quod. M.

² Ita Mas. At in excusis legitur, *nisi alicujus ponderis.*

nequeat? Potest autem homo beate vivere, siquidem potest secundum eam partem animi vivere quam dominari in homine fas est. Potest ¹ igitur verum invenire. Aut colligat se, et non concupiscat verum, ne cum id assequi non potuerit, necessario miser sit. At hoc ipsum est beatum hominis, ait ille, perfecte quærere veritatem: hoc est enim pervenire ad finem, ultra quem non potest progredi. Quisquis ergo minus instanter quam oportet veritatem quærit, is ad finem hominis non pervenit: quisquis autem tantum quantum homo potest ac debet, dat operam inveniendæ veritati, is etiamsi eam non inveniatur, beatus est; totum enim facit, quod ut faciat, ita natus est. Inventio autem si defuerit, id deerit quod natura non dedit. Postremo cum hominem necesse sit aut beatum esse aut miserum, nonne dementis est eum qui dies noctesque quantum potest instat investigandæ veritati, miserum dicere? Beatus igitur erit. Deinde illa definitio mihi, ut arbitror, uberius suffragatur: nam si beatus est, sicuti est, qui secundum eam partem animi vivit, quam regnare cæteris convenit, et hæc pars ratio dicitur; quæro utrum non secundum rationem vivat, qui quærit perfecte veritatem? Quod si absurdum est, quid dubitamus beatum hominem dicere sola ipsa inquisitione veritatis?

CAPUT IV. — *Quid sit error.*

10. Mihi, ait, ille, nec secundum rationem vivere, nec beatus omnino, quisquis errat videtur. Errat autem omnis qui semper quærit nec invenit. Unde tibi unum jam e duobus monstrandum est: aut errantem beatum esse posse; aut eum qui quod quærit nunquam invenit, non errare. Hic ille: Beatus errare non potest. Et cum diu siluisset: Non autem errat, inquit, cum quærit; quia ut non erret, perfecte quærit. Et Thygetius: Ut non erret quidem, inquit, quærit; sed errat, cum minime invenit. Ita autem tibi profuturum putasti, quod errare ille non vult, quasi nemo erret invitus, aut quisquam omnino erret, nisi invitus. Tum ego, cum ille diu cunctaretur quid responderet: Definendum vobis est, inquam, quid sit error: facilius enim ejus fines potestis videre, in quem jam penitus ingressi estis. Ego, inquit Licentius, definire aliquid idoneus non sum: quamvis errorem definire sit facilius quam finire. Ego, ait ille, definiam; quod mihi facillimum est, non ingenio, sed causa optima. Nam errare est utique semper quærere, nunquam invenire. Ego, inquit Licentius, si vel istam definitionem facile possem refellere, jam dudum causæ meæ non defuissem. Sed quoniam aut res ipsa per se ardua est, aut ita mihi apparet; peto a vobis ut usque in crastinam lucem quæstio differatur, si nihil hodie quod respondeam, reperire potuero, cum id sedulo mecum ipse volvam. Quod cum concedendum putarem, non renuentibus cæteris, deambulatum ire surreximus: nobisque inter nos multa variaque sermocinantibus, ille in cogitatione defixus fuit. Quod cum frustra esse sensisset, relaxare animum maluit, et nostro se sermoni miscere. Postea cum jam advesperasceret, in eundem

¹ Par., aut potest igitur verum invenire: aut colligat. M.

conflictum redierant: sed modum imposui, persuasique ut in alium diem differri paterentur. Inde ad balneas.
DISPUTATIO SECUNDA.

11. Postridie autem cum consedissemus: Proferte, inquam, quod heri cœperatis. Tum Licentius: Distuleramus, inquit, disputationem, nisi fallor, rogata meo, cum erroris definitio difficillima mihi esset. Hæc plane, inquam, non erras, quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim (*Lib. 1 Retract.*, c. 1, n. 2). Audi ergo, inquit, quod heri etiam nisi intercessisses, protulissem. Error mihi videtur esse falsi pro veræ approbatio; in quem nullo pacto incidit, qui veritatem quærendam semper existimat: falsum enim probare non potest, qui probat nihil; non igitur potest errare. Beatus autem facillime esse potest: nam, ne longis abeam, si nobis ipsis, ut heri licuit, quotidie vivere liceret; nihil mihi occurrit cur nos beatos appellare dubitemus. Viximus enim magna mentis tranquillitate, ab omni corporis labe animum vindicantes, et a cupiditatum facibus longissime remoti, dantes, quantum homini licet, operam rationi; hoc est, secundum illam divinam partem animi viventes, quam beatam vitam esse hesternam inter nos definitione convenit: atque, ut opinor, nihil invenimus, sed tantummodo quæsimus veritatem. Potest igitur sola inquisitione veritatis, etiamsi eam invenire minime possit, homini beata vita contingere. Nam definitio tua vide quanta facilitate excludatur notione communi. Etenim errare dixisti esse, Semper quærere, et nunquam invenire. Quid si quisquam nihil quærat, et interrogatus, verbi gratia, utrumnam modo dies sit, temere statimque noctem esse opinetur atque respondeat? nonne tibi videtur errare? Hoc igitur erroris genus vel immanissimum, non complexa est definitio tua. Quid si etiam non errantes complexa est, potestne definitio ulla esse vitiosior? Nam si quis Alexandriam quærat, et ad eam recto pergat itinere; non, opinor, potes eum errantem vocare. Quid si eandem viam, variis impeditis causis, longo agat tempore, et in ea morte præveniat; nonne et semper quæsivit, et nunquam invenit, nec erravit tamen? Non, inquit ille, semper quæsivit.

12. Recte dicis, ait Licentius, et bene admones. Inde enim prorsus nihil ad rem pertinet definitio tua: non enim ego beatum esse dixi, qui semper quærat veritatem. Quod ne fieri quidem potest: primo, quia non semper homo est; deinde, quia non ex quo tempore incipit esse homo, eo jam potest, ætate impediendo, verum quærere. Aut si semper id puta dicendum, si nihil temporis quo jam quærere potest, perire patitur; rursus tibi Alexandriam redeundum est. Fac enim quemquam, ex quo tempore iter agere vel ætate vel negotio sinitur, pergere occipere illam viam, atque, ut supra dixi, cum deviet nusquam, antequam perveniat tamen vita excedere; multum profecto errabis, si tibi errasse iste videbitur, quamvis omni quo potuit tempore, nec quærere desierit, nec invenire potuerit quo pergebat. Quamobrem si et mea descriptio vera est, et secundum eam non errat ille

recte quærit, quamvis non inveniat veritatem, hæc est ob eam rem, quod secundum rationem sua vero definitio et frustrata est, et si non nihil eam curare deberem, si ex eo solum quod inveni, satis causa firmata est: cur, quæso, non ista inter nos quæstio dissoluta?

CAPUT V. — *Quidnam sit sapientia.*

hic Trygetius: Dasne, inquit, sapientiam rectam vitæ esse? Do, inquit, sine dubio: sed volo mihi sapientiam definias, ut sciam utrum tibi, eadem tibi esse videatur. Et ille: Parum tibi videtur definita hoc ipso quod nunc interrogas? Etiam quod volui concessisti. Si enim non falso recta via vitæ sapientia nominatur. Licentius: Nihil mihi tam ridiculum, quam ista tibi videtur, inquit. Fortasse, ait ille: pedetentim quæso, ut ratio præveniat risum tuum: nimis est foedius risu irrisione dignissimo. Quid ait ille, nonne fateris vitæ mortem esse contra? Fateor, ait. Mihi igitur, inquit ille, via vitæ magis videtur, quam ea qua quisque pergit, ne temerem incidat. Assentiebatur Trygetius. Ergo si quispiam diverticulum vitans, quod a latronibus consideri audierit, recta ire pergat, atque ita evaserit; nonne et viam vitæ, et rectam secutus. eam sapientiam nominat nemo? Quomodo omnis recta vitæ via sapientia est? Concessisti, sed non solam. Definitio autem nihil complebit, quod esset alienum. Itaque rursus defini, ait, quid tibi videtur esse sapientia.

Hic ille tacuit; deinde: En, inquit, iterum de hoc tu nunquam finire statuisti. Sapientia est via, quæ ad veritatem ducat. Similiter et hoc, ait ille, refellitur: nam dum apud Virgilium Æneæ dicitur: est a matre:

ergo modo, et qua te ducit via dirige gressum.

(*Æneid.* 1, 400.)

per hanc viam ad id quod dictum erat, id est ad veritatem pervenit. Contende, si placet, ubi pedem ille non posuit, sapientiam posse dici: quanquam prorsus istam descriptionem tuam effringere non potest, nam causam meam nulla plus adjuvat. Etenim sapientiam non ipsam veritatem, sed viam quæ ad veritatem ducat, esse dixisti. Quisquis ergo hac utitur via, sapientia profecto utitur; et qui sapientia utitur, sciat necesse est: sapiens igitur erit ille, qui perquisierit veritatem, etiamsi ad eam nondum pervenerit. Nam via quæ ducit ad veritatem, nulla, non est, intelligitur melius quam diligens inquisitio. Hac igitur sola via utens, jam iste sapiens est, et nemo sapiens miser; omnis autem homo aut miser aut beatus: beatum igitur faciet non tantum veritas, sed ipsa per se investigatio veritatis.

Tum ille arridens: Merito mihi, inquit, ista dicuntur, dum adversario in re non necessaria assentior: quasi vero ego sim magnus definitum quidquam in disputando magis supervacaneum. Quis enim modus erit, si ego rursus velim de viam ab te aliquid, et rursus ejusdem definitionis

verba, et consequentium item singillatim omnia, fingens quod nihil intelligam, definiri flagitem? Nam quid planissimum non meo jure definiri cogam, si jure a me sapientiæ definitio postuletur? Cujus enim verbi in animis nostris apertiore notione natura esse voluit quam sapientiæ? Sed nescio quomodo, cum mentis nostræ veluti portum notio ipsa reliquerit, et verborum sibi quasi vela tetenderit, occurrant¹ statim calumniarum mille naufragia. Quamobrem autem definitio sapientiæ ne requiratur, aut judex noster in ejus patrocinium dignetur descendere. Tum ego, cum jam stilum nox impediret, et quasi de integro magnum quiddam disserendum viderem oboriri, in alium diem distuli: nam disputare cœperamus sole jam in occasum declinante, diesque pene totus cum in rebus rusticis ordinandis, tum in recensione primi libri Virgilii peractus fuit.

DISPUTATIO TERTIA.

CAPUT VI. — *Sapientiæ definitio datur et impugnatur. Albicerii divinationes.*

16. Deinde mox ut illuxit, ita enim res erant pridie constitutæ ut largum esset otium, statim peragendum negotium susceptum est. Tum ego: Heri postulasti, inquam, Trygeti, ut a judicis munere ad sapientiæ patrocinium descenderem: quasi vero quemquam in sermone vestro adversarium sapientia pateret; ut ullo defendente ita laboraret, ut magis implorare deberet auxilium. Nam neque inter vos aliud quærendum natum est, quam quid sit sapientia; in quo eam vestrum neuter oppugnat, quia uterque desiderat. Neque si tu in definienda sapientia defecisse te putas, propterea reliqua defensio sententiæ tuæ tibi deserenda est. Itaque a me nihil aliud habebis quam definitionem sapientiæ, quæ nec mea nec nova est, sed et priscorum hominum, et quam vos mirer non recordari. Non enim nunc primum auditis, Sapientiam esse rerum humanarum divinarumque scientiam.

17. Hic Licentius, quem post istam definitionem diu putabam quæsiturum esse quod diceret, subjecit statim: Cur ergo non, quæso, sapientem vocamus flagitiosissimum illum hominem, quem ipsi bene novimus per innumera scorta solere dissolvi; Albicerium dico illum, qui apud Carthaginem multos annos consulentibus mira quædam et certa respondit? Innumera commemorare possem, nisi et apud eos loquerer qui experti sunt, at paucis nunc satis sit ad id quod volo. Nonne cochlearium (mihi autem dicebat) cum domi non inveniretur; tuo jussu percontatus, non solum quid quæreretur, verum etiam nominatim cujus res esset, et ubi lateret, citissime verissimeque respondit? Item me præsentem, omitto illud quod in eo quod rogabatur nihil omnino falsus est, sed cum puer qui nummos ferebat. certam eorum partem, cum ad eum pergeremus, furatus esset; omnes sibi numerari jussit, coegitque illum ante oculos nostros quos abstulerat reddere, priusquam omnino ipse aut eosdem nummos vidisset, aut quantum sibi allatum fuerit audisset e nobis.

¹ In B., *occurrent.* Par. Er. Ven. Lov., *occurrant.* M.

18. Quid quod doctissimum et clarissimum virum Flaccianum mirari solitum esse abs te accepimus? qui cum de fundo emendo esset locutus, ad illum divinum rem ita detulit, ut quid egisset, si potis esset, ediceret. Atque ille statim non modo negotii genus, sed etiam, in quo ille vehementer clamabat admirans, ipsum fundi nomen pronuntiavit, cum ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset. Jam illud sine stupore animi non queo dicere, quod amico nostro discipulo tuo sese volenti exagitare, flagitanti-que insolenter, ut diceret quid secum ipse tacitus voveret, Virgilii versum cum cogitare respondit. Cum ille obstupefactus negare non posset, perrexit quæ- rere quisnam versus esset. Nec Albicerius, qui gram- matici scholam vix transiens vidisset aliquando, ver- sum ipsum securus et garrulus canere dubitavit. Num igitur aut res humanæ non erant, de quibus ille con- sulebatur; aut sine rerum divinarum scientia, tam certa consulentibus et vera respondit? At utrumque absurdum est. Nam et humanæ res nihil sunt aliud quam res hominum; ut argentum, nummi, fundus, postremo ipsa etiam cogitatio: et res divinas quis non recte arbitretur esse, per quas homini divinatio ipsa contingit? Sapiens ergo fuit Albicerius, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam illa defi- nitione concedimus.

CAPUT VII. — *Vindicatur data sapientie definitio.*

19. Hic ille: Primo, inquit¹, ego scientiam non appello, in qua ille qui eam profitetur, aliquando fallitur. Scientia enim non solum comprehensis, sed ita comprehensis rebus constat, ut neque in ea quis unquam errare, nec quibuslibet adversantibus impul- sus nutare debeat. Unde verissime a quibusdam phi- losophis dicitur, in nullo eam posse nisi in sapiente inveniri; qui non modo perceptum habere debet id quod tuetur ac sequitur, verum etiam inconcussum tenere. Scimus autem illum quem commemorasti, multa sæpe falsa dixisse: quod non solum aliis mihi referentibus comperi, sed præsens aliquando ipse percepi. Eumne igitur scientem vocem, cum sæpe falsa dixerit; quem non vocarem, si cunctanter² vera dixisset? Hoc me de aruspibus et de auguribus, et de his omnibus qui sidera consulunt. et de conjecto- ribus somniorum dixisse putatote. Aut aliquem ex hoc genere hominum proferte, si potestis, qui consultus, nunquam de responsis suis dubitaverit, nunquam postremo falsa responderit. Nam de vatibus nihil mihi puto esse laborandum, qui mente loquuntur aliena.

20. Deinde res humanas esse ut concedam res hominum, quidquam tu existimas nostrum esse, quod nobis vel dare vel eripere casus potest? Aut cum

¹ Victorini Cdd. cum aliis tribus Mss. habent *Hic ego: Primo, inquam, scientiam*, etc., mendose, ut satis intel- ligitur ex postremo capite, ubi hæc responsio non obscure Trygetio attribuitur.

² In prius excusis, *constanter*. In quinque Mss., *incunc- tanter*. In aliis sex optimæ notæ legitur *cunctanter*, et me- lius. Trygetius quippe hic Albicerium et ejus generis homi- nes non vult appellari scientes, quod eorum nullus sit *qui consultus nunquam de responsis suis dubitaverit, nunquam postremo falsa responderit*.

rerum humanarum scientia dicitur, ea dicitur, qua quisquam novi vel quot, vel quales fundos habeamus; quid auri, quid argenti, quidque denique alienorum carminum cogitemus? Illa est humanarum rerum scientia, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem. Hæc enim sunt, quæ nullam fortunam metuentes vere no- stra dicere audemus: quæ si Albicerius ille didicisset, nunquam, mihi crede, tam luxuriose deformiterque vixisset. Quod autem dixit, quem versus voveret animo ille a quo consulebatur; neque hoc puto inter res nostras esse numerandum: non quo negem honestissimas disciplinas ad possessionem quamdam nostri animi pertinere, sed quia versus alienum etiam im- peritissimis canere ac pronuntiare concessum est. Ideoque talia cum in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possunt ab hujus aeris ani- malibus quibusdam vilissimis, quos dæmonas vocant, a quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego; atque id fieri nescio quo modo secretissimo atque a nostris sensibus remotissimo. Non enim, si miramur apiculam melle posito, nescio qua sagacitate qua hominem vic- cit, unde advolare; ideo eam nobis præponere, aut saltem comparare debemus.

21. Itaque vellem magis iste Albicerius, ab eo qui discere cuperet, interrogatus ipsa metra docuisset; vel coactus a quopiam consultorum, de re sibi statim proposita versus proprios cecinisset. Quod eundem Flaccianum sæpe dixisse soles commemorare, cum illud divinationis genus magna mentis altitudine deri- deret atque despiceret, idque nescio cui abjectissimæ animulæ, sic enim dicebat, tribueret, quo ille quasi spiritu admonitus vel inflatus hæc respondere solitus esset. Quærebat enim vir ille doctissimus ab iis qui talia mirarentur, num grammaticam vel musicam vel geometriam¹ Albicerius posset docere? Quis autem illum nosset, et non istorum omnium imperitissimum fateretur? Quamobrem ad extremum hortabatur, ut animos suos ii qui talia didicissent, illi divinationi sine dubitatione præferrent, darentque operam his disciplinis instruere atque adminiculari suam mentem, quibus aeriam istam invisibilium animantium naturam transilire, et eam supervolare contingeret.

CAPUT VIII. — *Hariolus an sapiens, et quid sit sa- piens. Sapientie descriptio tuendæ Academicorum opi- nioni accommodata.*

22. Jam res divinæ cum, omnibus concedentibus, meliores augustioresque multo quam humanæ sint; quo pacto ille eas assequi poterat, qui quid esset ipse, nesciebat? Nisi forte existimas sidera, quæ quotidie contemplamur, magnum quiddam esse in comparatione verissimi et secretissimi Dei, quem raro fortasse intellectus, sensus autem nullus attingit: hæc autem præsto sunt oculis nostris. Nec ista igitur sunt illa di- vina qualia se sola scire sapientia profitetur: cætera autem quibus isti, nescio qui divinantes, vel ad vanam jactantiam, vel ad quæstum abutuntur, præ sideribus

¹ In B., *geometricam*. Par. Er. Ven. Lov., *geometriam* N.

to viliora sunt. Non igitur Albicerius rerum humanum ac divinarum scientiæ particeps fuit, fructus abs te isto modo definitio nostra tentata est. mo cum quidquid præter res humanas atque s est, nos vilissimum ducere et omnino contere oporteat; quæro in quibus rebus quærat ille sapiens veritatem? In divinis, ait ille: nam virtus in homine sine dubitatione divina est. Has igitur rursus jam sciebat, quas tuus sapiens semper in? Tum Licentius: Divinas, ait, et ille noverat, in eas quæ a sapiente quærendæ sunt. Quis enim vertat omnem loquendi consuetudinem, si eitionem concedat, adimat¹ res divinas, e quibus definitio nominata est? Quare illa vestra definitio, ni nescio quid aliud quod ad sapientiam non pertinet, inclusit.

Tum Trygetius: Definitionem istam, inquit, let, si libebit, ille qui protulit. Nunc mihi tu volo ideas, ut tandem ad id quod agitur, veniamus. sum, inquit ille: Dasne ait, Albicerium scisse? Do, inquit. Melior igitur tuo sapiente. Nullo, ait ille: nam quod genus veri sapiens inquit, solum ille delirus hariolus, sed ne ipse quidem is dum in hoc corpore vivit. assequitur: quod tantum est, ut multo sit præstabilius hoc semper quærendo, quam illud aliquando invenire. Necesse est Trygetius, ut mihi in angustiis definitio illa niat. Quæ si propterea tibi vitiosa visa est, quia exa est eum quem non possumus vocare sapientem, quæro utrum eam probes, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam dicamus, sed quæ ad beatam vitam pertineant. Est, inquit, et ista sapientia, sed non sola: unde superior definitio invasit alienum, hæc autem proprium desequare illa avaritiæ, ista stultitiæ coargui potest. n ut ipse jam explicem definitione quod sentio, stitia mihi videtur esse rerum humanarum divinarum, quæ ad beatam vitam pertineant, non scientiam, sed etiam diligens inquisitio. Quam describam si partiri velis, prima pars quæ scientiam Dei est; hæc autem quæ inquisitione contenta ominis. Illa igitur Deus, hac autem homo beatus um ille: Miror, inquit, sapientem tuum quomodo as² frustra operam consumere. Quomodo, inquit, tius, frustra operam consumere³, cum tanta ade conquirat? Nam hoc ipso quo quærit, sapiens et quo sapiens, eo beatus: cum ab omnibus acris corporis mentem quantum potest, evolvit, ipsum in semetipsum colligit; cum se non per cupiditatibus laniandum, sed in se atque in a semper tranquillus intenditur: ut et hic, quod um esse supra inter nos convenit, ratione per ar; et extremo die vitæ ad id quod concupivit scendum reperiatur paratus; fruaturque merito a beatitudine, qui humana sit ante perfructus⁴.

¹ *adimat*, juxta Par. Er. Ven. Lov. M.

² *stertis*, juxta Par. Ven. Lov. M.

³ *liti* omittunt hic loci, *operam consumere*: et mox ha-cum tantam mercedem conquirat; excepto Bad., qui Mss. præfert, *tanta mercede*. — Sic etiam Par. M. a in Mss., pro quo in Edd. *perfructus*.

CAPUT IX. — *Epilogus.*

24. Tum ego, cum Trygetius quid sibi esset respondendum diu quæreret: Non puto, inquam, Licenti, etiam argumenta huic defutura, si eum otiose quærendo permittamus: quid enim ei quovis loco defuit ad respondendum? Nam primo ipse intulit, quoniam de beata vita quæstio nata est, et beatum solum necesse est esse sapientem, siquidem stultitia etiam stultorum judicio misera est; perfectum sapientem esse debere, non autem perfectum esse qui adhuc verum quid sit inquit; unde ne beatum quidem. Cui loco tu cum molem auctoritatis objiceret, moleste¹ aliquantum Ciceronis nomine perturbatus, tamen se statim erexit, et generosa quadam contumacia in verticem libertatis exsiliit, rursusque arripuit quod erat de manibus violenter excussum: quæsitque abs te, utrum tibi perfectus qui adhuc quæreret, videretur; ut si fatereris non esse perfectum, ad caput recurreret, demonstraretque, si posset, per illam definitionem, perfectum esse hominem, qui secundum legem mentis vitam gubernaret: ac per hoc, beatum nisi perfectum esse non posse. A quo te laqueo cum expedissem cautius quam putabam, et perfectum hominem diceret, inquisitorem diligentissimum veritatis; ipsaque illa definitione, qua beatam vitam illam demum esse dixeramus, quæ secundum rationem ageretur, tu præidentius apertiusque pugnasses; ille tibi plane reposuit: nam occupavit præsidium tuum, unde pulsus omnino summam rerum amiseras, nite induciæ reparassent. Ubi enim arcem locaverunt Academici, quorum tueris sententiam, nisi in erroris definitione? Quæ tibi nisi noctu fortasse per somnium rediret in mentem, jam quid responderes non habebas, cum in exponenda Ciceronis sententia id ipsum tu ipse ante commemoraveris. Deinde ventum est ad definitionem sapientiæ, quam cum tanta calliditate labefactare conareris, ut tua furta nec ipse auxiliator tuus Albicerius fortasse comprehenderet; quanta tibi vigilantia, quantis viribus restitit? quam te pene involvit atque depressit; nisi postremo te tua definitione nova tutareris, diceretque humanam esse sapientiam inquisitionem veritatis, ex qua propter animi tranquillitatem beata vita contingeret? Huic iste sententiæ non² respondebit, præsertim si in proroganda diei vel parte quæ restat, reddi sibi gratiam postulabit.

25. Sed ne longum faciamus, jam, si placet, sermo iste claudatur, in quo immorari etiam superfluum puto. Tractata enim res est pro suscepto negotio satis; quæ post pauca omnino posset verba finire, nisi exercere vos vellem, nervosque vestros et studia, quæ mihi magna est cura, explorare: nam cum instituissem vos ad quærendam veritatem magnopere hortari, coeperam ex vobis quærendo quantum in ea momenti poneretis: omnes autem posuistis tantum, ut plus non desiderem. Nam cum beati esse cupiamus, sive id fieri non potest nisi inventa, sive non nisi diligen-

¹ Editi, *modeste*. At Mss. decem habent *molesto*, et melius; alludit nempe Augustinus ad illud, *molem auctoritatis*.

² Par., *sententiæ respondebit*. M.

ter quæsitâ veritate; postpositis cæteris omnibus rebus, nobis, si beati esse volumus, perquirenda est. Quamobrem jam istam, ut dixi, disputationem terminemus, et relatam in litteras mittamus, Licenti, potissimum patri tuo; cujus erga philosophiam jam prorsus animum teneo. Sed adhuc quæ admittat, quæro fortunam. Incendi autem in hæc studia vehementius poterit, cum teipsum jam intentum mecum

sic vivere, non audiendo solum, verum etiam legendo ista cognoverit. Tibi autem si, ut sentio, Academici placent, vires ad eos defendendos validiores para; nam illos ego reos citare decrevi¹. Quæ cum essent dicta, prandium paratum esse annuntiatum est, atque surreximus.

¹ Antiquæ editiones, *ego accusare decrevi*. Sic etiam aliquot Mss. vetustiores, qui paulo post non habent hæc verba. *prandium paratum esse annuntiatum est, atque.*

LIBER SECUNDUS.

Romanianum Mæcenatem suum ad amplectendam philosophiam rursus cum grati animi significatione hortatur, tresque illi describit collationes, in quarum prima explicantur placita Academicorum. In secunda novæ ac veteris Academiæ discrimina referuntur; et exploditur sententia horum philosophorum, qui cum verum haud posse deprehendi putarent, veri tamen simile se sequi profiterentur. In tertia dicitur quid illi verisimile seu probabile appellarent.

CAPUT PRIMUM. — *Contra Academicorum rationes Dei auxilio opus est.*

1. Si quam necesse est disciplina atque scientia sapientiæ vacuum esse non posse sapientem, tam eam necesse esset invenire dum quæritur; omnis profecto Academicorum vel calumnia, vel pertinacia, vel pervicacia, vel, ut ego interdum arbitror, congrua illi tempori ratio, simul cum ipso tempore, et cum ipsius Carneadis Ciceronisque corporibus sepulta foret. Sed quia sive vitæ hujus multis variisque jactationibus, Romaniane, ut in eodem te probas, sive ingeniorum quodam stupore, vel socordia vel tarditate torpentium, sive desperatione inveniendi; quia non quam facile oculis ista lux, tam facile mentibus sapientiæ sidus oboritur; sive etiam qui error omnium populorum est, falsa opinione inventæ a se veritatis, nec diligenter homines quærent, si qui quærent, et a quærendi voluntate avertuntur; evenit ut scientia raro paucisque proveniat: eoque fit, ut Academicorum arma, quando cum eis ad manus venit, nec mediocribus viris, sed acutis et bene eruditis, invicta et quasi Vulcania videantur. Quamobrem contra illos fluctus procellasque fortunæ, cum obnitendum remis qualiumcumque virtutum, tum in primis divinum auxilium omni devotione atque pietate implorandum est; ut intentio constantissima honorum studiorum teneat cursum suum, a quo eam nullus casus excutiat, quominus illam philosophiæ tutissimus jucundissimusque portus accipiat. Hæc prima tua causa est; hinc tibi metuo, hinc te cupio liberari, hinc, si modo dignus sim qui impetrem, quotidianis votis auras tibi prosperas orare non cesso; oro autem ipsam summi Dei Virtutem atque Sapientiam. Quid est enim aliud, quem mysteria nobis tradunt Dei Filium?

2. Multum autem me adjuvabis pro te deprecantem, si non nos exaudiri posse desperes, nitarisque nobiscum et tu non solum votis, sed etiam voluntate, atque illa tua naturali mentis altitudine, propter quam te quæro, qua singulariter delector, quam semper admiror, quæ in te, proh nefas! illis rerum domesticarum nubibus quasi fulmen involvitur, et multos, ac pene omnes latet: me autem, et alium, vel tertium, familiarissimos tuos latere non potest, qui sæpe non solum attente audivimus murmura tua, sed etiam nonnulla

fulgura fulminibus propiora conspeximus. Quis enim, ut cætera pro tempore taceam et unum commemorem; quis, inquam, tam subito unquam tantum intonuit, tantumque lumine mentis emicuit, ut sub uno¹ fremitu rationis, et quodam coruscamine temperantiæ, uno die illa pridie sævissima penitus libido moreretur? Ergone non erumpet aliquando ista virtus, et multorum desperantium risus in horrorem stuporemque convertet; et locuta in terris quasi quædam futurorum signa, rursus projecto totius corporis onere recurret in cælum? Ergone Augustinus de Romano frustra ista dixit? Non sinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoscere aliquantum cœpi.

CAPUT II. — *Romano grati animi obsequium exhibet, eumque ad philosophiam hortatur.*

3. Ergo aggredere mecum philosophiam: hic est quidquid te anxium sæpe, atque dubitantem mirabiliter solet movere. Non enim metuo aut a socordia morum, aut a tarditate ingenii tui. Quis enim te quando aliquantum respirare concessum est, in sermonibus nostris vigilantior? quis acutior apparuit? Ergone tibi gratiam non repensabo? an fortasse paululum debeo? Tu me adolescentulum pauperem ad peregrina² studia pergentem, et domo et sumptu, et, quod pius est, animo excepisti. Tu patre orbatum amicitia consolatus es, hortatione animasti, ope adjuvisti. Tu in nostro ipso municipio, favore, familiaritate, communicatione domus tuæ pene tecum clarum primatemque me fecisti. Tu Carthaginem illustrioris professionis gratia remeantem, cum tibi soli³ et meorum nulli consilium meum spemque aperuissem, quamvis aliquantum illo tibi insito, quia ibi jam docebam, patriæ amore cunctatus es: tamen ubi evincere adolescentis cupiditatem, ad ea quæ videbantur meliora tendentis, nequisti; ex dehortatore in adiutorem mira benevolentis moderatione conversus es. Tu necessariis omnibus iter adminiculasti meum. Tu ibidem rursus, qui cunabula, et quasi nidum studiorum meorum foveras, jam volare audentis sustentasti rudimenta. Tu etiam cum te absente atque ignorante navigassem, nihil succen-

¹ Quatuor Mss., *illo*.

² In Mss. pervetustis deest vox, *peregrina*.

³ Sic juxta omnes Edd., præter B., in quibus omittitur *soli*. M.

sens¹ quod non tecum communicassem ut solerem, atque aliud quidvis quam contumaciam suspicas, mansisti inconcussus in amicitia; nec plus ante oculos tuos liberi deserti a magistro, quam nostræ mentis penetralia puritasque versata est.

4. Postremo quidquid de otio meo modo gaudeo; quod a superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depositis oneribus mortuarum curarum, respiro, resipisco, redeo ad me; quod quæro intentissimus veritatem, quod invenire jam ingredior, quod me ad summum ipsum modum² perventurum esse confido; tu animasti, tu impulisti, tu fecisti. Cujus autem minister fueris, plus adhuc fide concepi, quam ratione comprehendi. Nam cum præsens præsentem tibi exposuissem interiores motus animi mei (a), vehementerque ac sæpius assererem, nullam mihi videri prosperam fortunam, nisi quæ otium philosophandi daret; nullam beatam vitam, nisi qua in philosophia viveretur: sed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multisque necessitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptæ meorum miseræ refrenari: tam magno es elatus gaudio, tam sancto hujus vitæ inflammatus ardore, ut te diceres, si tu ab illarum importunarum liliū vinculis aliquo modo eximereris, omnia mea vincula etiam patrimonii tui mecum participatione rupturum.

5. Itaque cum admoto nobis fomite discessisses, nunquam cessavimus inhiantes in philosophiam, atque illam vitam quæ internos placuit atque convenit, prorsus nihil aliud cogitare: atque id constanter quidem, sed minus acriter agebamus; putabamus tamen satis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quæ summa nos arreptura erat; illamque lenta æstuebamus, arbitrabamur vel esse maximam. Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res arabicas ubi exhalant in nos, ubi illi flammulæ instillarunt pretiosissimi unguenti guttas paucissimas; incredibile, Romaniane, incredibile, et ultra quam de me fortasse et tu credis; quid amplius dicam? etiam mihi ipsi de meipso incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quæ hominum pompa, quæ inanis famæ cupiditas, quod denique hujus mortalis vitæ fomentum atque retinaculum commovebat? Prorsus totus in me cursim redibam. Respexi tantum, confiteor, quasi de itinere in illam religionem, quæ pueris nobis insita est, et medullitus implicata: verum autem ipsa me ad se nescientem rapiebat. Itaque titubans, prope-

¹ Am. Er., *non nihil succensens*, quibus suffragantur aliquot Mss. melioris notæ.

² Er. et Lov., *ad ipsum summum bonum*. Sed melius Bad. Am. et. Mss. plerique, *ad summum ipsum modum*, id est ad sapientiam; juxta illud, quod circa idem tempus dissererat Aug., lib. de Beata vita, sub finem: «Sapientia nihil est aliud quam modus animi, hoc est quod sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est coarctetur.» — Sic etiam Par. M.

(a) Romaniano præsentem usus fuerat Mediolani ante annos circiter duos, quo tempore de communi vita ineunda cum amicis deliberabat, lib. 6 Conf. c. 14. «Romanianus maxime, « communciceps noster, quem tunc graves æstus negotiorum « suorum ad comitatum attraxerant, ab ineunte ætate mihi « familiarissimus; qui maxime instabat huic rei, et magnam « in suadendo habebat auctoritatem, quod ampla res ejus « multum cæteris anteibat. »

rans, hæsitans arripio apostolum Paulum. Neque enim vere isti, inquam, tanta potuissent, vixissentque ita, ut eos vixisse manifestum est, si eorum Litteræ atque rationes huic tanto bono adversarentur. Perlegi totum intentissime atque cautissime¹.

6. Tunc vero quantulocumque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiæ facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitæ fame semper arstisti, sed si ipsi adversario tuo, a quo nescio utrum plus exercearis quam impediaris, eam demonstrare potuissem; næ ille et baias, et amœna pomaria², et delicata nitidaque convivia, et domesticos histriones, postremo quidquid eum acriter commovet in quascumque delicias, abjiciens et relinquens, ad ejus pulchritudinem blandus amator et sanctus, mirans, anhelans, æstuans advolaret. Fabet enim et ille, quod confitendum est, quoddam decus animi, vel potius decoris quasi sementem³, quod erumpere in veram pulchritudinem nitens, tortuose ac deformiter inter scabra vitiorum, et inter opinionum fallacium dumeta frondescit: tamen non cessat frondescere, et paucis acute ac diligenter in densa intuentibus quantum sinitur eminere. Inde est illa hospitalitas, inde in conviviis multa humanitatis condimenta, inde ipsa elegantia, nitor, mundissima facies rerum omnium, et undique cuncta perfundens adumbratæ venustatis urbanitas.

CAPUT III. — *Philocalia et Philosophia. Romanianum rursus ad philosophiam accendit.*

7. Philocalia ista vulgo dicitur: ne contempnas nomen hoc ex vulgi nomine: nam philocalia et philosophia prope similiter cognominatæ sunt, et quasi gentiles⁴ inter se videri volunt, et sunt. Quid est enim philosophia? Amor sapientiæ. Quid philocalia? Amor pulchritudinis. Quære de Græcis. Quid ergo sapientia? nonne ipsa vera est pulchritudo? Germanæ igitur istæ sunt prorsus, et eodem parente procreatæ (Lib. 1 *Retract.*, cap. 1, n. 3): sed illa visco libidinis detracta cælo suo, et inclusa cavea populari, viciniam tamen nominis tenuit, ad commonendum aucupem ne se⁵ contempnat. Hanc igitur sine pennis sordidatam et egentem volitans libere soror sæpe agnoscit, sed raro liberat: non enim philocalia ista unde genus ducat agnoscit, nisi philosophia. Quam totam fabulam (nam subito Æsopus factus sum) Licentius tibi carmine suaviter indicabit: poeta est enim pene perfectus. Ergo ille, si veram pulchritudinem cujus falsæ amator est, sanatis renudatisque paululum oculis posset intueri, quanta voluptate philosophiæ gremio se involveret? Quomodo tibi te cognitum, sicut verum fratrem amplecteretur? Miraris hæc, et forsitan rides. Quid si hæc explicarem ut volebam? quid si saltem vox, si-

¹ Bad, Am. Er. et Mss. quamplures, *atque castissime*. Paulo post, in hactenus vulgatis et aliquot Mss. legitur, *incognitæ fama*; aut, *incognitæ famæ*. Sed castigatius in aliis codicibus, *fame*.

² Ubique legimus *pomæria*, vel *pomeria*, corrupte, ut videtur; nam hic agitur evidenter de pomariis quæ vox sensum omnino alium habet. M.

³ *Seminarium*, juxta Par. Er. Ven. Lov. M.

⁴ In quinque Mss., *germanæ*.

⁵ *Illam* juxta Par. Er. Ven. Lov. M.

adhuc facies videri a te non potest, ipsius philosophiæ posset audiri? Mirareris profecto; sed non rideres, non desperares. Crede mihi, de nullo desperandum est, de talibus autem minime. Omnino sunt exempla; facile evadit, facile revolat¹ hoc genus avium, multis inclusis multum mirantibus.

8. Sed ad nos redeamus, nos inquam, Romaniane, philosophemur: reddam tibi gratiam, filius tuus cœpit jam philosophari: ego eum reprimo, ut disciplinis necessariis prius excultus vigentior et firmior insurgat, quarum te ne metuas expertem, si bene te novi, auras² tibi liberas tantum opto. Nam de indole quid dicam? Utinam non tam rara esset in hominibus, quam certa est in te! Restant duo vitia, et impedimenta inveniendæ veritatis, a quibus tibi non multum timeo; timeo tamen ne te contempnas, atque inventurum esse desperes, aut certe ne invenisse te credas. Quorum primum, si tamen inest; ista tibi disputatio fortasse detrahet. Sæpius enim succensuisti Academicis, eo quidem gravius, quo minus eruditus esses; sed eo libentius, quod veritatis amore illiciebaris. Itaque jam cum Aypio, te fautore, conflagam, et tibi facile persuadebo quod volo, probabiliter tamen. Nam ipsum verum non videbis, nisi in philosophiam totus intraveris. Illud autem alterum quod te fortasse aliquid invenisse præsumis, quamvis a nobis jam quærens, dubitansque discesseris, tamen si quid superstitionis in animum revolutum est, ejicietur profecto, vel cum tibi aliquam inter nos disputationem de religione misero, vel cum præsens tecum multa contulero.

9. Ego enim nunc aliud nihil ago, quam me ipse purgo a vanis perniciosisque opinionibus. Itaque non dubito melius mihi esse, quam tibi. Unum tantum est unde invidiam fortunæ tuæ, quod solus frueris Luciliano meo³: an et tu invides quia dixi, meo? Sed quid dixi aliud quam tuo, et omnium quicumque unum sumus? De quo tamen ut subvenias desiderio meo, quid te rogem? Tu te ipse pro me roga quantum scis, quia debes. Sed nunc ambobus dico, cavete ne quid vos nosse arbitremini, nisi quod ita didiceritis, saltem ut nostis, unum, duo, tria, quatuor simul collecta in summam fieri decem. Sed item cavete ne vos in philosophia veritatem aut non cognituros, aut nullo modo ita posse cognosci arbitremini. Nam mihi vel potius illi credite qui ait, *Quærite et invenietis* (*Matth.* vii, 7), nec cognitionem desperandam esse, et manifestiorem futuram, quam sunt illi numeri. Nunc ad propositum veniamus. Jam enim sero cœpi metuere, ne hoc principium modum excederet, et non est leve. Nam modus procul dubio divinus est: sed fefellerit cum dulciter ducit, ero cautior cum sapiens fuero.

DISPUTATIO PRIMA.

CAPUT IV. — *Repetuntur in priore libro disputata.*

10. Post pristinum sermonem, quem in primum

¹ Sic Am. Er. et prope omnes Mss. At Bad. et Lov., *evolat*.

² Am. Er. et Lov., *auras*. Sed legendum cum Bad. et Mss. *auras*, quas Romaniano liberas optat Augustinus, ut assurgat et revolet. — *Auras*, juxta Par. M.

³ Sic scribitur in vetustioribus et pluribus Mss. Porro in prius Edd. *Luciniano meo*; et in Mss. quatuor, *Luciano*.

librum contulimus, septem fere diebus a disputando fuimus otiosi, cum tres tantum Virgilio libros post primum recenseremus, atque ut in tempore congruere videbatur, tractarem. Quo tamen opere Licentius in pœticæ¹ studium sic inflammatus est, ut aliquantum mihi etiam reprimendus videretur. Jam enim ad hac intentione ad nullam se rem devocari libenter ferebat. Tandem tamen ad retractandam quam distuleramus de Academicis quæstionem, cum a me, quantum potui, lumen philosophiæ laudaretur, non invitatus accessit: et forte dies ita serenus effulserat, ut nulli prorsus rei magis, quam serenandis animis nostris congruere videretur. Maturius itaque solito lectos reliquimus, paululumque cum rusticis egimus, quod tempus urgebat. Tum Aypius: Antequam vos, inquit, audiam de Academicis disputantes, volo mihi legatur sermo ille vester quem dicitis me absente perfectum: non enim possum aliter, cum inde hujus disceptationis occasio nata sit, in audiendis vobis non aut errare, aut certe laborare. Quod cum factum esset, et in eo pene totum antemeridianum tempus consumptum videremus; redire ab agro, qui deambulantes nos acceperat, domum instituimus. Et Licentius: Quæso, inquit, ante prandium mihi breviter totam Academicorum sententiam exponendo repetere ne graveris, ne quid in ea me fugiat, quod pro partibus meis sit. Faciam, inquam, et eo libentius quo de hac re cogitans parum prandeas. Ne, inquit ille, isthinc securus sis: nam et multos, et maxime patrem meum sæpe animadverti eo edaciorum, quo refertior curis esset. Deinde tu quoque de istis metris cogitantem non sic expertus es, ut cura mea mensa secunda sit. Quod quidem apud me ipsum mirari soleo: quid enim sibi vult, quod tunc cibum pertinacius appetimus cum in aliud intendimus animum? Aut quid est quod² manibus et dentibus nostris, occupatis nobis, animus imperiosus fit? Audi potius, inquam, de Academicis quod rogaveras, ne te metra ista volventem, non solum in epulis sine metro, sed etiam in quæstionibus patiar. Si quid autem pro mea parte occultabo, prodet Aypius. Bona fide tua opus est, inquit Aypius: nam si metuendum est, ne aliquid occultes, a me deprehendi difficile posse arbitror eum, a quo me ista didicisse nullus qui me novit ignorat, præsertim cum in prodendo vero non magis victoriæ, quam animo tuo consulturus sis.

CAPUT V. — *Academicorum placita.*

11. Agam, inquam, bona fide, quoniam de jure præscribis. Nam et Academicis placuit, nec homini scientiam posse contingere earum duntaxat rerum, quæ ad philosophiam pertinent; nam cætera curare se Carneades negabat; et tamen hominem posse esse sapientem, sapientisque totum munus, ut abs te quoque, Licenti, illo sermone dissertum est,

¹ *Pœtrix*, juxta Par. *Pœticum studium*, juxta Er. Ven. Lov. M.

² Plerique Mss., *aut quis est qui manibus*. Mox ex iis nonnulli, *et dentibus nostris nobis occupatis nimis imperiosus fit*. Alii porro tres, *et dentibus nostris occupatis minus animus imperiosus fit*.

in conquisitione veri explicari. Ex quo confici, ut nulli etiam rei sapiens assentiatur: erret enim necesse est, quod sapienti nefas est, si assentiatur rebus incertis. Et omnia incerta esse non dicebant solum, verum etiam copiosissimis¹ rationibus affirmabant. Sed verum non posse comprehendere, ex illa stoici Zenonis definitione arripuisse videbantur, qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo impressum ex eo unde esset, ut esse non posset ex eo unde non esset. Quod brevius planiusque sic dicitur, his signis verum posse comprehendere, quæ signa non potest habere quod falsum est. Hoc prorsus non posse inveniri, vehementissime ut convincerent incubuerunt. Inde dissensiones philosophorum, inde sensuum fallaciæ, inde somnia furoresque, inde pseudomeni et soritæ in illius causæ patrocinio viguerunt. Et cum ab eodem Zenone accepissent, nihil esse turpius quam opinari, confecerunt callidissime, ut si nihil percipi posset, et esset opinatio turpissima, nihil unquam sapiens approbaret.

12. Hinc eis invidia magna conflata est: videbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbaret. Unde dormientem semper, et officiorum omnium desertorem, sapientem suum Academici describere videbantur, quem nihil approbare censebant. Hic illi inducto quodam probabili, quod etiam verisimile nominabant, nullo modo cessare sapientem ab officiis asserebant, cum haberet quid sequeretur: veritas autem sive propter naturæ tenebras quasdam, sive propter similitudinem rerum, vel obruta, vel confusa latitaret. Quamvis et ipsam refrenationem et quasi suspensionem assensionis magnam prorsus actionem sapientis esse dicebant. Videor mihi breviter totum, ut voluisti, exposuisse, nihilque recessisse a præscriptione, Alypi, tua: id est egisse, ut dicitur, bona fide. Si enim aliquid vel non ita ut est dixi, vel forte non dixi; nihil voluntate a me factum est. Bona ergo fides est, ex animi sententia. Homini enim homo falsus docendus, fallax cavendus debet videri: quorum prius magistrum bonum, posterius discipulum cautum desiderat.

13. Tum Alypius: Gratum, inquit, habeo, cum et Licentio a te satisfactum est, et me onere imposito relevasti. Non enim magis tibi verendum erat, ne quid explorandi mei causa minus a te diceretur (nam alio modo qui fieri poterat?) quam mihi, si in quoquam te prodere fuisset necesse. Quare faxis, ut illud quod deest, non tam percontationi, quam ipsi percontanti, de differentia novæ ac veteris Academiæ, ne te pigeat exponere. Prorsus, inquam, fateor, piget. Quare beneficium dederis (nam et hoc quod commemoras, ad rem maxime pertinere negare non possum), si me paululum conquiescente, apud me distinguere ista nomina, et causam novæ Academiæ aperire volueris. Crederem, inquit, me quoque a prandio te avocare voluisse, ni te² magis a Licentio territum dudum putarem, et ejus postulatio ita nobis præscri-

psisset, ut eipante prandium quidquid hujus involutionis esset, expediretur. Et cum reliqua dicere tenderet, mater nostra (nam domi jam eramus) ita nos trudere in prandium cœpit, ut verba faciendi locus non esset.

DISPUTATIO SECUNDA.

CAPUT VI. — *Academiæ novæ et veteris discidium.*

14. Deinde, cum tantum alimentorum accepissemus, quantum compescendæ fami satis esset; ad pratum regressis nobis, Alypius, Paream, inquit, sententiæ tuæ, nec ausim recusare. Si enim nihil me fugerit, gratabor¹ cum doctrinæ tuæ, tum etiam memoriæ meæ. At si in quoquam fortasse aberravero, recurabis id, ut deinceps hujusmodi delegationem non pertimescam. Novæ Academiæ discidium non tam contra veterem conceptum, quam contra Stoicos arbitror esse commotum. Nec vero discidium est putandum, siquidem a Zenone illatam novam quæstionem dissolvi discutique oportebat. Nam de non percipiendo, quamvis nullis conflictationibus agitata, incolens tamen etiam veterum Academicorum mentes sententia non impudenter existimata est. Quod etiam ipsius Socratis Platonisque ac reliquorum veterum auctoritate probatu facile est, qui se hactenus crediderunt ab errore posse defendi, si se assensionem non temere commisissent: quamvis propriam de hac re disputationem in scholas suas non introduxerint, nec ab illis enucleate aliquando quæsitum sit, percipi, necne veritas possit. Quod cum Zeno rude ac novum intulisset, contenderetque nihil percipi posse, nisi quod verum ita esset, ut dissimilibus notis a falso discerneret, neque opinionem subeundam esse sapienti, atque id Archesilas audiret; negavit hujusmodi quidquam posse ab homine reperiri, neque illi opinionis naufragio sapientis committendam esse vitam. Unde etiam conclusit, nulli rei esse assentiendum.

15. Verum cum ita res se haberet, ut vetus Academia magis aucta, quam oppugnata videretur; exstitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnulli visus est, gloriæ cupidior quam veritatis, in simultatem adduxit Academiæ utriusque sententias. Dicebat enim rem insolitam, et ab opinione veterum remotissimam Academicos novos conatos inducere. In quam rem veterum physicorum aliorumque magnorum philosophorum implorabat fidem; ipsos etiam Academicos oppugnans, qui se verisimile contenderent sequi, cum ipsum verum se ignorare faterentur. Multaque argumenta collegerat, quibus nunc supersedendum arbitror: nihil tamen magis defendebat quam verum percipere posse sapientem. Hanc puto inter Academicos novos ac veteres controversiam fuisse. Quæ si secus se habet, ut Licentium plenissime informes, pro utroque postulaverim. Si vero ita est, ut dicere potui, susceptam disputationem peragite.

CAPUT VII. — *Adversus Academicos.*

16. Tum ego: Quamdiu, inquam, Licenti, in isto nostro longiore quam putabam sermone conquiescis? Audisti qui sint Academici tui? At ille ve-

¹ Sic Mss. At Edd., *gratulabor*.

¹ In Mss. quinque, *perniciosissimis*.

² In B., *et*. Juxta omnes alios Edd., *te*. M.

recunde arridens, et aliquantum hac compellatione turbator: Pœnitet me, inquit, tantopere affirmasse contra Trygetium, beatam vitam in veritatis inquisitione consistere. Nam me ista quæstio ita perturbat, ut vix non miser sim, qui certe vobis, si quid humanitatis geritis, videor miserandus. Sed quid me ipse ineptus crucio? aut quid exhorreo tanta causæ bonitate subnixus? Prorsus non cedam nisi veritati. Placentne, inquam, tibi novi Academici? Plurimum, inquit. Ergo verum videntur tibi dicere? Tum ille cum jam esset assensurus, arrisione Alypii cautior factus, hæsit aliquantum. Et deinde: Repete, inquit, rogationem. Verumne, inquam, tibi videntur Academici dicere? Et rursum cum diu tacuisset: Utrum, ait, verum sit, nescio: probabile est tamen. Neque enim plus video quod sequar. Probabile, inquam, scisne ab ipsis etiam verisimile nominari? Ita, inquit, videtur. Ergo, inquam, verisimilis est Academicorum sententia. Ita, inquit. Jam quæso attende, inquam, diligentius. Si quisquam fratrem tuum visum patris tui similem esse affirmet, ipsumque tuum patrem non noverit; nonne tibi insanus, aut ineptus videbitur? Et hic diu tacuit. Tum ait, Non mihi hoc videtur absurdum.

17. Cui ego cum respondere cœpissim; Exspecta, inquit, quæso, paululum. Ac post arridens, Dic mihi, ait, oro te, jamne certus es de victoria tua? Tum ego: Fac me, inquam, certum esse: non ideo tamen tu causam tuam debes deserere, præsertim cum hæc inter nos disputatio suscepta sit exercendi tui causa, et ad elimandum animum provocandi. Numquidnam, inquit, aut Academicos legi, aut tot disciplinis eruditus sum, quibus tu ad me instructus adventas? Academicos, inquam, nec illi legerant a quibus primo sententia ista defensa est. Eruditio autem disciplinarumque copia si te deficit, non usque adeo tamen ingenium tuum esse debet invalidum, ut nullo facto impetu paucissimis verbis meis rogationibusque succumbas. Illud enim jam vereri cœpi, ne tibi citius quam volo succedat Alypius quo adversario non ita securus deambulo. Ergo utinam, inquit ille, jam vincar, ut aliquando vos audiam disserentes, et quod plus est, videam; quo mihi spectaculo nihil potest felicius exhiberi. Nam quoniam placuit vobis ista fundere, potius quam effundere; siquidem ore prorumpentia stilo excipitis, nec in terram, ut dicitur, cadere sinitis; legere etiam vos licebit¹: sed nescio quomodo, cum admoventur oculis iidem ipsi quos inter sermo cœditur²; bona disputatio si non utilius, at certe lætius perfundit animum.

18. Gratum habemus, inquam; sed repente ista gaudia tua temere illam sententiam evadere coegerunt, qua dixisti, nullum tibi spectaculum exhiberi posse felicius. Quid si enim illum patrem tuum, quo profecto nemo philosophiam est post tam longam si-

¹ Aliquot M., *vobis licebit*.

² Am. Er. et Lov., *editur*. Sed Mss., nullo fere excepto, habent, *cœditur*. Ita etiam Bad. Phrasis a Terentio usurpata est in Heaut. act. 2, scen. 3: « Verum interea dum sermones cœdimus. »

tim haustus ardentius, nobiscum ista quærentem ac disserentem videbis; cum ego me fortunatiorem nunquam putabo, quid te tandem sentire ac dicere convenit? Hic vero ille aliquantum lacrymavit, et ubi loqui potuit, porrecta manu cœlum suspiciens: Et quando ego, inquit, Deus, hoc video? sed nihil est de te desperandum. Hic cum pene omnes ab intentione disputationis remitti in lacrymas cœpissim, obluctans mecum, et vix me colligens: Age potius, inquam, et in vires tuas redi; quas ut congereres unde unde posses, patronus Academiæ futurus, longe ante monueram: non opinor ideo ut modo *ante tubam tremor occupet artus* (*Æneid lib. 11, v. 424*); aut ut visendæ alienæ pugnæ desiderio, tam cito te optes esse captivum. Hic Trygetius, ubi satis attendit jam vultus nostros serenatos: Quidni iste optet, inquit, homo tam sanctus, ut hoc ei Deus ante vota concesserit? Crede jam, Licenti; nam qui non invenis quid respondeas, et adhuc ut vincere optas, parvæ fidei mihi videris. Arrisimus. Tum Licentius: Loquere beatus, inquit, non inveniundo verum, sed certe, non quærendo.

19. Qua hilaritate adolescentulorum cum essemus lætiores; Attende, inquam, rogationem, et in viam redi firmior et valentior, si potes. En adsum, inquit, quantum possum. Quid enim si ille fratris mei visor fama compertum habeat eum esse similem patris, potest insanus aut ineptus esse, si credit? Stultusne, inquam, saltem dici potest? Non contiuuo, inquit, nisi se id scire contenderit. Nam si ut probabile sequitur quod crebra fama jactavit, nullius temeritatis argui potest. Tum ego: Rem ipsam paulisper consideremus, et quasi ante oculos constituamus. Ecce fac illum nescio quem hominem quem describimus, esse præsentem: advenit alicunde frater tuus; ibi iste: Cujus hic puer filius? Respondetur: Cujusdam Romaniani. At hic: Quam patri similis est! quam ad me hoc non temere fama detulerat! Hic tu, vel quis alius: Nosti enim Romanianum, bone homo? Non novi, inquit: tamen similis ejus mihi videtur. Poteritne quisquam risum tenere? Nullo modo, inquit. Ergo, inquam, quid sequatur vides. Jamdudum, inquit, video. Sed tamen istam conclusionem abs te audire volo: oportet enim alere incipias, quem cepisti. Quidni, inquam, concludam? Ipsa res clamat similiter ridendos esse Academicos tuos, qui se in vita veri similitudinem sequi dicunt, cum ipsum verum quid sit, ignorent.

CAPUT VIII. — *Academicorum cavillatio.*

20. Tum Trygetius: Longe mihi, inquit, videtur dissimilis Academicorum cautio ab hujus quem descripsisti ineptia. Illi enim rationibus assequuntur quod dicunt esse verisimile: iste autem ineptus famam secutus est, cujus auctoritate nihil est vilius. Quasi vero, inquam, non ineptior esset, si diceret, Patrem quidem ejus minime novi, nec fama comperi quam sit similis patris, et mihi tamen similis videtur. Ineptior certe, inquit. Sed quorsum ista?

Quia tales, inquam, sunt, qui dicunt, Verum quidem non novimus; sed hoc quod videmus, ejus quod non novimus simile est. Probabile, inquit, illi dicunt. Cui ego: Quomodo istuc dicis? An negas eos verisimile dicere? Et ille inquit: Ego ob hoc dicere volui, ut illam similitudinem excluderem. Videbatur enim mihi fama improbe irruisse in quæstionem vestram, cum Academici ne oculis quidem credant humanis, nedum famæ mille quidem, ut poetæ fingunt, sed monstrosis tamen luminibus. Nam quis ego tandem sum Academicæ defensor? An in quæstione ista invidetis securitati meæ? En habes Alypium, cujus adventus nobis, quæso, ferias dederit, quem te jamdudum non frustra formidare arbitramur.

21. Tum facto silentio, oculos ambo in Alypium contulerunt. Tum ille: Vellem, inquit, quidem, ut meæ vires patiuntur, auxiliari aliquatenus partibus vestris, nisi mihi omen vestrum terrori esset. Sed hanc formidinem, ni me spes fefellerit, facile fugem¹. Simul enim solatur me, quod præsens Academicorum oppugnator, onus Trygetii victi pene subierit, et nunc eum victorem vestra confessione probabile est. Illud magis vereor, ne et deserti officii negligentiam, et invasi impudentiam, evitare non possim. Non enim vos oblitos credo, judicis mihi munus fuisse delatum. Hic Trygetius: Illud, inquit, aliud, hoc autem aliud est; quare quæsumus, ut te aliquando patiari privatim. Ne renuerim, ait; nedum impudentiam vel negligentiam vitare cupio, in superbiam, quo vitio nihil est immanius, laqueos incidam, si honorem mihi a vobis concessum, diutius quam permittitis teneam.

CAPUT IX. — *De Academicorum sententia serio deinceps disputandum.*

22. Proinde velim mihi exponas, bone accusator Academicorum, officium tuum; id est, in quorum defensionem hos oppugnes. Metuo enim, ne Academicos refellens, Academicum te probare velis. Accusatorum, inquam, ut opinor, duo genera esse bene nosti: non enim si a Cicerone modestissime dictum est, ita eum Verris esse accusatorem, ut Siculorum defensor esset (*Cicero in Verrem, actione 1*), propterea necesse est, eum qui aliquem accusat, habere alterum quem defendat. Et ille: Saltem habesne tu quidquam in quo sententia tua jam fundata constiterit? Facile est, inquam, huic rogationi respondere, mihi præsertim cui repentina non est: jam hoc totum mecum egi, et diu multumque versavi animo. Quamobrem audi, Alypi, quod, ut arbitror, jam optime scis: non ego istam disputationem disputandi gratia susceptam volo; satis sit quod cum istis adolescentibus prælusimus, ubi libenter nobiscum philosophia quasi jocata est. Quare auferantur de manibus nostris fabellæ pueriles. De vita nostra, de moribus, de animo res agitur; qui se superatorem inimicitias omnium fallaciarum, et veritate comprehensa, quasi in regionem suæ originis rediens, triumphaturum de libidi-

nibus, atque ita temperantia velut conjuge accepta regnaturum esse præsumit, securior rediturus in cælum (*Lib. 1 Retract., cap. 1, n. 3*). Vides quid dicam? Tollamus de medio jam cuncta ista: *arma acri facienda viro* (*Æneid. lib. 8, v. 304*); nec quidquam minus semper optavi, quam inter eos, qui secum multum vixerunt, multumque sermocinati sunt, oriri aliquid unde novis quasi conflictus exurgat. Sed propter memoriam, quæ infida custos est excogitatorum, referri in litteras volui, quod inter nos sæpe pertractavimus, simul ut isti adolescentes, et in hæc attendere discerent, et aggredi ac subire tentarent.

23. Tunc ergo nescis, nihil me certum adhuc habere quod sentiam (a), sed ab eo quærendo Academicorum argumentis atque disputationibus impediri? Nescio enim quomodo fecerunt in animo quamdam probabilitatem (ut ab eorum verbo nondum recedam), quod homo verum invenire non possit: unde piger et prorsus segnis effectus eram, nec quærere audebam, quod acutissimis ac doctissimis viris invenire non licuit. Nisi ergo prius tam mihi persuasero verum posse inveniri, quam sibi illi non posse persuaserunt; non audebo quærere, nec habeo aliquid quod defendam. Itaque istam interrogationem remove, si placet, et potius discutiamus inter nos, quam sagaciter possumus, utrumnam possit verum inveniri. Et pro parte mea videor mihi habere jam multa, quibus contra rationem Academicorum niti molior: inter quos et me modo interim nihil distat, nisi quod illis probabile visum est, non posse inveniri veritatem; mihi autem inveniri posse probabile est. Nam ignoratio veri, aut mihi, si illi fingebant, peculiaris est, aut certe utrisque communis.

CAPUT X. — *Verborum controversia non est quæ habetur cum Academicis sed rerum.*

24. Tum Alypius: Jam, inquit, securus incedam: video enim te non tam accusatorem, quam adiutorem fore. Itaque ne longius abeamus, videamus quæso prius ne per hanc quæstionem in qua successisse videor iis qui tibi cesserunt, in verbi controversiam decidamus, quod te ipso insinuante ex auctoritate illa Tulliana turpissimum esse, sæpe confessi sumus. Cum enim, ni fallor, Licentius placuisse sibi diceret de probabilitate Academicorum sententiam, subjecisti quod ille haud dubie confirmavit, sciretne hanc ab eisdem etiam verisimilitudinem nominari. Et bene novi, siquidem ex te mihi nota sunt, non absque te esse Academicorum placita. Quæ cum, ut dixi, animo tuo infixæ sint; quid¹ verba secteris, ignoro. Non est ista, inquam, mihi crede, verborum, sed rerum ipsarum magna controversia: non enim illos

¹ Quæ, juxta Par. Er. Ven. M.

(a) Hic figura quadam utitur Augustinus solemnibus dialogorum more. Nam nonnihil certum habebat quod sentiret, qui jamdudum mente « pervenerat ad id quod est, » uti lib. 7 Conf. c. 17 legimus. Et perspicue in ejusdem operis lib. 8, c. 5, de se conversionem differente confitetur: « Et non erat jam illa excusatio, qua videri mihi solebam propter « rea nondum me contempto sæculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis: jam enim et ipsa « certa erat. »

¹ In hactenus vulgatis, *facile fugiam*.

viros eos fuisse arbitror, qui rebus nescirent nomina imponere; sed mihi hæc vocabula videntur elegisse, et ad occultandam tardioribus, et ad significandam vigilantioribus sententiam suam. Quod quare et quomodo mihi videatur, exponam, cum prius illa discussero, quæ ab eis tanquam cognitionis humanæ inimicis dicta homines putant. Itaque perlibenter habeo hucusque hodie nostrum processisse sermonem, ut satis quid inter nos quæreretur, aperteque constaret. Nam illi mihi videntur graves omnino ac prudentes viri fuisse. Si quid est autem, quod nunc disputabimus adversus eos erit¹, qui Academicos inventioni veritatis adversos fuisse crediderunt. Et ne me territum putes, etiam contra eos ipsos non invitus armabor, si non occultandæ sententiæ suæ causa, ne ab eis temere pollutis mentibus, et quasi profanis, quædam veritatis sacra proderentur; sed ex animo illa quæ in eorum libris legimus, defenderunt. Quod hodie facerem, nisi nos solis occasus jam domum redire compelleret. Hactenus illo die disputatum est.

DISPUTATIO TERTIA.

CAPUT XI. — *Probabile quid sit.*

25. Postridie autem quamvis non minus blandus tranquillisque dies illuxisset, vix tamen domesticis negotiis evoluti sumus. Nam magnam ejus partem in epistolarum maxime descriptione consumpsimus. Et cum jam duæ horæ vix reliquæ forent, ad pratum processimus. Nam invitabat cœli nimia serenitas, placuitque, ut ne ipsum quidem quod restiterat tempus, perire pateremur. Itaque cum ad arborem solitam ventum esset, et mansissemus loco: Velim vos, inquam, adolescentuli, quoniam non est hodie magna res aggredienda, in memoriam mihi revocetis, quomodo hesterno die rogatiunculæ quæ vos turbavit, Alypius responderit. Hic Licentius: Tam breve est, inquit, ut nihil negotii sit hoc recordari; quam leve sit autem tu videris. Nam, ut opinor, vetuit te, res cum constaret, de verbis movere quæstionem. Et ego: Hoc ipsum, inquam, quid sit, quamve habeat vim, satis animadvertistis? Videor, inquit, mihi videre quid sit; sed quæso, tu id paulisper exponas. Nam sæpe abs te audivi, turpe esse disputantibus in verborum quæstione immorari, cum certamen nullum de rebus remanserit. Sed hoc subtilius est, quam ut explicandum a me debeat flagitari.

26. Audite ergo, inquam, quid sit, vos. Id probabile vel verisimile Academici vocant, quod nos ad agendum sine assensione potest invitare. Sine assensione autem dico, Ut id quod agimus non opinemur verum esse, aut non id scire arbitremur; agamus tamen. Ut verbi causa, utrum hesternæ nocte tam liquida ac pura, hodie tam lætus sol exorturus esset, si nos quispiam rogaret; credo quod nos id scire negaremus, diceremus tamen ita videri. Talia, inquit Academicus, mihi videntur omnia quæ probabilia vel verisimilia putavi nominanda; quæ tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno. Satis enim mihi est, te jam

¹ Par., *siquidem quod disputabimus, contra eos disputabimus, quæ. M.*

bene accépissem quid dicam, id est quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem. Satisne intellexistis, quomodo mihi ludicra illa quibus vos agitabam, de manibus excussa sint? Hic cum ambo se intellexisse respondissent, vultuque ipso responsionem postularent meam: Quid putatis, inquam? Ciceronem cujus hæc verba sunt, inopem fuisse latinæ linguæ, ut minus apta rebus inponeret, quas sentiebat. nomina?

CAPUT XII. — *Rursum de probabili et verisimili.*

27. Tum Trygetius: Jam, inquit, placet nobis, cum res nota sit, de verbis nullas calumnias commovere. Quare vide potius quid huic respondeas qui nos liberavit, in quos tu impulsus tentas iterum irruere. Et Licentius: Mane, ait, quæso: nam mihi subluceat nescio quid, quo videam non tibi tam facile tantum argumentum eripi debuisse. Et cum defixus in cogitatione siluisset aliquantum: Rogo, inquit, nihil mihi videtur esse absurdius, quam dicere, se verisimile sequi, eum qui verum quid sit ignoret: nec illa me tua similitudo conturbat. Nam recte ego interrogatus, utrum ex ista temperie cœli nulla in crastinum pluvia cogatur, respondeo esse verisimile, qui me non nego nosse aliquid veri. Nam scio arborem istam modo argenteam fieri non posse, multaque talia vera non impudenter me scire dico, quorum video esse similia ea quæ verisimilia nomino. Tu vero, Carneades, vel quæ alia græca pestis, ut nostris parcam (quid enim dubitem in hanc partem transire ad eum cui captivus debeor jure victoriæ?): tu ergo cum te nihil veri scire dicas, unde hoc verisimile sequeris? At enim nomen ei non potui aliud imponere. Quid ergo nobis disputandum est cum eo, qui nec loqui potest?

28. Non ego, inquit Alypius, perfugas metuam: quanto minus ille Carneades, in quem nescio utrum juvenili an puerili levitate commotus, maledicta potius quam aliquod telum putasti esse jaciendum? Nam illi quidem ad roborandam sententiam suam, quæ semper tenuis probabili¹ fundata fuit, hoc interim adversum te facile suffecerit, ita nos a veri inventionem procul esse positos, ut tu tibi ipse magno argumento esse possis, qui ita una interrogatiuncula loco motus es, ut tibi standum esset, penitus ignorares. Sed hæc, atque scientiam tuam, quam tibi impressam de hac arbore paulo ante confessus es, in aliud tempus differamus. Quamvis enim jam alias partes delegeris, tamen sedulo docendus es quid paulo ante dixerim. Nondum enim, ut opinor, in eam quæstionem, qua utrum inveniri verum possit quæritur, progressi fuimus: sed illud tantum in ipso vestibulo defensionis meæ præ scribendum putavi, in quo telassum prostratumque prospexeram; hoc est; utrum verisimile, an probabile, an alio si quo nomine appellari potest, quod sibi Academici sat esse dicant, quærendum non esse. Nam si tu optimus jam inventor veritatis tibi videris, nihil ad me. Postea si ingratus non fueris

¹ Par. Er. Ven., *sæpetenus probabili ratione. M.*

huic patrocínio meo, eadam fortasse me docebis.
CAPUT XIII. — *An Academici dissimularint se scire verum.*

29. Hic ego, cum verecunde Licentius Alypii impetum formidaret; Omnia potius, inquam, Alypi, loqui maluisti, quam quemadmodum nobis cum iis, qui loqui nesciant, disputandum sit. Et ille: Quoniam olim tum mihi, tum omnibus notum est, et nunc tua professione satis indicas te loquendi peritum esse; velim explices utilitatem primo hujus inquisitionis suæ¹, quæ aut superflua est, ut opinor, et ei multo magis respondere superfluum est; aut si commoda visa fuerit, et a me explicari nequierit, precario abs te impetrem, ut magistri officium ne gravere. Meministi, inquam, heri me esse pollicitum de istis vocabulis post acturum. Et nunc ille sol admonet, ut quæ ludicra pueris proposui, redigam in citas; præsertim cum ea ornandi jam potius quam vendendi gratia proponam. Nunc antequam stilum nostrum tenebræ occupent, quæ patronæ Academicorum solent esse, volo inter nos hodie plenissime constet, ad quam quæstionem nobis explicandam mane surgendum sit. Itaque responde, quæso, utrum tibi videantur Academici habuisse certam de veritate sententiam, et eam temere ignotis vel non purgatis animis prodere noluisse; an vero ita senserint, ut eorum disputationes se habent.

¹ Bad. Er. et Lov., *inquisitionis. tuæ* Sed melius Am. et Mss. *suæ*; refertur enim ad Licentium.

30. Tum ille: Quid illis animi fuerit, inquit, non temere confirmabo. Nam quantum ex libris colligi datur, tu melius nosti quæ in verba sententiam suam promere soleant: Me autem de meipso si consulis, inventum nondum verum esse puto. Adde etiam quod de Academicis flagitabas, nec posse inveniri me putare, non solum inolita, quam semper fere animadvertisti opinione mea, sed etiam auctoritate magnorum excellentiorumque philosophorum quibus nos præbere colla sive imbecillitas nostra, sive sagacitas ipsorum, ultra quam nihil jam inveniri posse credendum est, nescio quomodo compellit. Hoc est, inquam, quod volui. Nam verebar, ne cum tibi quoque id videretur quod mihi; disputatio nostra manca remaneret, nullo existente qui ex altera parte rem venire in manus cogeret, ut diligenter quantum possumus versaretur. Itaque si id evenisset, paratus eram te rogare, ut Academicorum partes ita susciperes, quasi tibi non solum disputasse, sed etiam sensisse viderentur, verum non posse comprehendere. Quæritur ergo inter nos, utrum illorum argumentis probabile sit nihil percipi posse, ac nulli rei esse assentiendum. Quod si obtinueris, cedam libenter: si autem demonstrare potuero multo esse probabilius, et posse ad veritatem pervenire sapientem, et assensionem non semper esse cohibendam; nihil habebis, ut opinor, cur non te in meam sententiam transire patiaris. Quod cum illi placuisset et cæteris qui aderant, jam vespere obumbrati domum revertimus.

LIBER TERTIUS.

Exhibet disputationes duas, quarum initio statuitur fortunam nihil sive adjumento sive impedimento esse sapienti. Mox Augustinus, repugnante pro susceptis partibus Alypio, probat nonnihil sciri a sapiente, utpote qui saltem sapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem discutit, et duo illa redarguit Academicorum placita: « Nihil percipi posse; » et, « Nulli rei debere assentiri. » Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgo existimantur.

DISPUTATIO PRIMA.

CAPUT PRIMUM. — *Magnopere quærenda veritas unde pendet vita beata.*

1. Cum post illum sermonem quem secundus liber continet, alio die consedissemus in balneis; nam erat tristior quam ut ad pratum liberet descendere; sic exorsus sum: Arbitror vos jam satis animadvertisse qua de re inter nos discutienda quæstio constituta sit. Sed antequam ad partes meas veniam; quæ ad eam pertinent explicandam, pauca, quæso, de spe, de vita, de instituto nostro non ab re abhorrentia libenter audiat. Negotium nostrum non leve aut superfluum, sed necessarium ac summum esse arbitror, magnopere quærere veritatem: hoc inter me atque Alypium convenit. Nam et cæteri philosophi sapientem suum eam invenisse putaverunt; et Academici sapienti suo summo conatu inveniendam esse professi sunt, idque illum agere sedulo; sed quoniam vel lateret obruta, vel confusa non emineret, ad agendam vitam id eum sequi quod probabile ac verisimile occurreret. Id etiam vestra pristina disceptatione confectum est. Nam cum alter inventa ve-

ritate beatum fieri asseruerit hominem, alter vero tantum diligenter quæsita; nulli nostrum dubium est, nihil esse a nobis huic negotio præponendum, Quamobrem qualem vobis quæso, hesternum diem videmur duxisse? Vobis quidem in studiis vestris vivere licuit. Nam et tu, Trygeti, Virgilii te carminibus oblectasti, et Licentius fingendis versibus vacavit, quorum amore ita percussus est, ut propter eum maxime mihi istum sermonem inferendum putarem, quo in ejus animo philosophia (nunc enim tempus est) majorem partem, non modo quam poetica, sed quævis alia disciplina sibi usurpet, ac vindicet.

CAPUT II. — *An fortuna sapienti necessaria.*

2. Sed quæso vos, nonne miserti¹ nostri estis, cum pridie ita cubitum issemus, ut ad dilatam quæstionem, et prorsus ad nihil aliud surgeretur; quod tanta de re familiari necessario peragenda existerunt, ut his penitus occupati, vix duas extremas diei horas in nosmetipsos respirare possemus? Quare

¹ In C. *miserati*, quæ lectio neque adoptata est ab Er. Ven. Lov., neque adoptanda, utpote minime latina, sequente casu genitivo. M.

semper fuit sententia mea, sapienti jam homini nihil opus esse; ut autem sapiens fiat, plurimum necessariam esse fortunam (*Lib. 1 Retract. cap. 1, n. 1*): nisi quid aliud videtur Alypio. Tum ille: Quantum juris, inquit, fortunæ tribuas, nondum bene novi. Nam si ad contemnendam fortunam, fortuna ipsa opus esse arbitraris, me quoque comitem in hanc sententiam do tibi. Sin fortunæ nihil aliud concedis, quam ea quæ corporis necessitati non possunt, nisi ipsa volente, suppetere; non ita sentio. Aut enim licet eadem repugnante atque invita, nondum sapienti, cupido tamen sapientiæ, ea sumere quæ vitæ necessaria confitemur; aut concedendum est etiam in omni sapientis vita eam dominari, cum et ipse sapiens iis quæ corpori necessaria sunt, non indigere non possit.

3. Dicis ergo, inquam, fortunam esse necessariam studioso sapientiæ, sapienti vero negas. Non ab re est eadem repetere, inquit. Itaque nunc etiam abs te quæro, utrum fortunam ad seipsam contemnendam aliquid juvare æstimes. Quod si arbitraris, dico sapientiæ cupidum magnopere indigere fortuna. Arbitror, inquam, siquidem per illam erit talis, qualis eam possit contemnere. Nec absurdum est: nam sic etiam parvis nobis ubera necessaria sunt, quibus efficitur, ut sine his postea vivere, ac valere possimus. Sententias, ait, nostras si animi conceptio non dissonat, concordare mihi liquet: nisi forte discernendum cuiquam videtur quod vel fortunæ vel uberum, non ipsa ubera seu fortuna, sed alia res quædam nos faciat contemptores. Nihil magnum est, inquam, alio simili uti. Nam ut sine navi, vel quolibet vehiculo, aut omnino, ne vel ipsum Dædalum timeam, sine ullis ad hanc rem accommodatis instrumentis, aut aliqua occultiore potentia, Ægeum mare nemo transmittit; quamvis nihil aliud, quum pervenire proponat; quod cum ei evenerit, illa omnia quibus ad-ductus est, paratus sit abjicere atque contemnere: ita quisquis ad sapientiæ portum, et quasi firmissimum et quietissimum solum pervenire voluerit; quoniam, ut alia omittam, si cæcus ac surdus fuerit, non potest, quod positum est in potestate fortunæ, necessariam mihi videtur ad id, quod concupivit, habere fortunam. Quod cum obtinuerit, quamvis putetur indigere quibusdam rebus ad corporis valetudinem pertinentibus; illud tamen constat, non his opus esse ut sapiens sit, sed ut inter homines vivat. Imo, ait ille, si cæcus ac surdus sit; et sapientiam adipiscendam, et ipsam vitam propter quam sapientia quæritur, mea sententia, jure contemnet¹.

4. Tamen, inquam, cum ipsa vita nostra, qua hic vivimus, sit in potestate fortunæ; nec nisi vivens quisque sapiens fieri possit: nonne fatendum est opus esse ejus favore, quo ad sapientiam pervehamur? Sed cum sapientia, inquit, non nisi viventibus sit necessaria, remotaque vita nulla sit indigentia sapientiæ, nihil in propaganda vita pertimesco fortunam. Etenim quia vivo, propterea volo sapientiam,

¹ Par. Er. Ven. contemnit. M.

non quod sapientiam desidero, volo vitam. Unde fortuna si mihi abstulerit vitam, auferet causam quærendæ sapientiæ. Nihil igitur habeo, cur ut fiam sapiens, aut favorem optem fortunæ, aut impedimenta formidem, nisi alia fortasse protuleris. Tum ego: Non igitur censes sapientiæ studiosum posse a fortuna, ne ad sapientiam perveniat, impediri, etiamsi ei non auferat vitam? Non arbitror, inquit.

CAPUT III. — *Differunt sapiens et studiosus. Sapientem nonnihil scire, quia saltem scit sapientiam.*

5. Volo, inquam, mihi paululum aperias, quid tibi inter sapientem et philosophum distare videatur? Sapientem a studioso, ait, nulla re differre arbitror; nisi quod quarum rerum in sapiente quidam habitus inest, earum est in studioso sola flagrantia. Quæ sunt tandem istæ res, inquam? Nam mihi nihil aliud videtur interesse, nisi quod alter scit sapientiam, alter scire desiderat. Si scientiam, inquit, modesto fine determinas, ipsam rem planius elocutus es. Quoquo modo, inquam, eam determinem, illud omnibus placuit, scientiam falsarum rerum esse non posse. In hoc mihi, inquit ille, visa fuit objicienda præscriptio, ne inconsiderata consensione mea facile in principalis illius quæstionis campis tua equitaret oratio. Plane, inquam, mihi nihil ubi equitare possem reliquisti. Nam nisi fallor, quod jamdudum molior, ad ipsum finem pervenimus. Si enim, ut subtiliter vereque dixisti, nihil inter sapientiæ studiosum et sapientem interest, nisi quod iste amat, ille autem habet sapientiæ disciplinam; unde etiam nomen ipsum, id est, habitum quemdam exprimere non cunctatus es; nemo autem habere disciplinam potest in animo, qui nihil didicit; nihil autem didicit, qui nihil novit; et nosse falsum nemo potest: novit igitur sapiens veritatem, quem disciplinam sapientiæ habere in animo. id est habitum jam ipse confessus es. Nescio, inquit, cujus impudentiæ sim, si habitum inquisitionis divinarum humanarumque rerum esse in sapiente confessum me negare voluero. Sed qui tibi videatur inventorum probabilium habitus non esse, non video. Concedis mihi, inquam, falsa neminem scire? Facile id quidem, inquit. Dic jam si potes, inquam, sapientem nescire sapientiam. Quid enim, ait, hoc limite universa concludis, ut videri sibi non possit, comprehendisse se sapientiam? Da, inquam, dexteram. Nam si meministi, hoc est quod heri me dixi effecturum, quod nunc non a me conclusum, sed a te ultro mihi oblatum esse gaudeo. Nam cum inter me et Academicos hoc interesse dixissem, quod illis probabile visum est veritatem non posse comprehendere; mihi autem nondum quidem a me inventam, inveniri tamen posse a sapiente videatur: nunc tu cum mea interrogatione urgereris, utrum sapiens nesciat sapientiam, Videtur sibi scire, dixisti. Quid tum postea, inquit? Quia si videtur sibi, inquam, scire sapientiam, non ei videtur nihil scire posse sapientem. Aut si sapientia nihil est, volo affirmes.

6. Crederem vere, inquit, ad calcem nos finem-

que venisse; sed repente cum dexteris interposuisti, disjunctissimos nos esse et in longum progressos video: videlicet quod hesterno die a nobis nulla alia quæstio constituta videbatur nisi quod sapientem ad comprehensionem veri pervenire posse, affirmante te, ego negaveram: nunc vero nihil me opinor concessisse tibi, quam videri posse sapienti probabiliū rerum se consecutum esse sapientiam: quam tamen sapientiam in investigatione divinarum humanarumque rerum me constituisse nulli nostrum arbitror dubium. Non, inquam, ideo quia involvis, evolveris: videris enim jam mihi exercendi tui causa disputare. Et quia bene nosti istos adolescentulos vix adhuc posse discernere quæ acute ac subtiliter disseruntur, tanquam judicum abuteris ignorantia, ut tibi quantumlibet loqui nullo liceat reclamante. Nam paulo ante dixisti, cum quærerem utrum sciret sapiens sapientiam, scire sibi videri. Cui ergo videtur sapientem, scire sapientiam, non utique videtur nihil scire sapientem. Hoc enim contendere non potest, nisi quisquam dicere audeat, nihil esse sapientiam. Ex quo fit, ut jam hoc tibi, quod etiam mihi, videatur; nam mihi videtur sapientem non nihil scire, et tibi, opinor, cui placet, videri sapienti sapientem scire sapientiam. Tum ille, Non magis me ingenium exercere velle quam te, arbitror; et id miror, non enim tibi ulla in hanc rem exercitatione opus est. Nam mihi adhuc fortasse cæco videtur interesse inter videri sibi scire, et scire; et inter sapientiam quæ in investigatione posita est, et veritatem: quæ a nobis cum alterutra dicantur, sibi quemadmodum quadrent non invenio. Tum ego, cum jam ad prandium vocaremur; Non, inquam, mihi quod tantum reniteris displicet: aut enim ambo nescimus quid loquamur, et danda est opera ne tam turpes simus; aut unus nostrum, quod item relinquere atque negligere non minus turpe est: sed pomeridianis horis rediemus ad invicem. Mihi enim cum videretur jam nos ad calcem pervenisse, pugnos etiam miscuisti. Hic cum arrisissent, discessimus.

DISPUTATIO SECUNDA.

CAPUT. — *Rursus quod sapiens non est qui nihil scit.*

7. Et cum redissemus, invenimus Licentium, cui nunquam sitiēti Helicon subvenisset, excogitandis versibus inhiantem. Nam de medio pene prandio, quamvis nostri prandii idem initium qui finis fuit, clam surrexerat, nihilque biberat. Cui ego, Opto quidem, inquam, tibi ut istam poeticam quam concupisti, complectaris aliquando: non quod me nimis delectet ista perfectio; sed quod video te tantum exarsisse, ut nisi fastidio evadere ab hoc amore non possis; quod evenire post perfectionem facile solet. Deinde cum sis bene canorus, malim auribus nostris inculces tuos versus; quam ut in illis græcis tragædiis, more avicularum quas in caveis inclusas videmus, verba quæ non intelligis cantes. Admoneo tamen ut pergās potum, si voles, et ad scholam redeas nostram, si tamen aliquid jam de te Hortensius et philosophia meretur, cui dulcissimas primitias jam

PATROL. XXXII.

vestro illo sermone libasti, qui te vehementius quam ista poetica incenderat ad magnarum et vere fructuosarum rerum scientiam. Sed dum ad istarum disciplinarum, quibus excoluntur animi, circum¹ revocare vos cupio; metuo ne vobis labyrinthus fiat, et prope me pœnitet ab illo te impetu repressisse. Erubuit ille, discessitque ut biberet. Nam et multum sitiēbat, et occasio dabatur evitandi me, plura fortasse atque asperiora dicturum.

8. Et cum rediisset, intentis omnibus, sic cœpi: Itane est, Alypi, ut inter nos de re jam, ut mihi videtur, manifestissima non conveniat? Non mirum est, inquit, si quod tibi in promptu esse asseris, mihi obscurum sit: siquidem pleraque manifesta, possint aliis manifestiora, et item obscura quædam, nonnullis obscuriora esse. Nam si et hoc tibi vere manifestum est, mihi crede, esse alium quemquam cui et hoc manifestum tuum manifestius sit; et item alium cui meum obscurum obscurius sit. Sed ne me perpugnacem diutius putes, obsecraverim ut hoc manifestum manifestius edisseras. Attende, inquam, quæso diligenter, et quasi seposita paululum respondendi cura. Si enim bene me atque te novi facile data opera clarebit quod dico, et alter alteri cito persuaderebit. Dixistine tandem, an fortasse absurdum, videri sapienti se scire sapientiam? Annuvit. Omittamus, inquam, paululum istum sapientem. Tu ipse sapiens es, an non? Nihil, inquit, minus. Volo tamen, inquam, respondeas mihi quid ipse sentias de sapiente Academico; utrumnam tibi videatur scire sapientiam? Utrum sibi, inquit, scire videatur an sciat, unumne an diversum putas? Metuo enim ne hæc confusio cuiquam nostrum suffugium præbeat.

9. Hoc est, inquam, Tuscum illud jurgium quod dici solet, cum quæstioni intentatæ non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Quod etiam poeta noster (ut me aliquantum Licentii auribus dedam) decenter in Bucolico carmine hoc rusticanum et plane pastorium esse judicavit, cum aliter alterum interrogat, ubi cœli spatium non amplius quam tres ulnas pateat: ille autem,

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores.

(Virg., *Ecloga* 3, vv. 106, 107.)

Quod quæso, Alypi, ne in villa nobis licere arbitris: certe vel istæ balneolæ aliquam decoris gymnasiorum faciant recordationem: ad id, si placet, quod rogo, responde. Videturne tibi sapiens Academicorum scire sapientiam? Ne verba verbis referendo, inquit, in longum eamus, videtur videri sibi scire. Videtur ergo, inquam, tibi nescire? Non enim ego quæro quid tibi videatur videri sapienti, sed utrum tibi videatur sapiens scire sapientiam. Potes, ut opinor, hic aut aiere, aut negare. O utinam, inquit, aut ita mihi facile esset ut tibi, aut ita tibi difficile ut mihi! nec tam molestus esses, nec in his quidquam sperares. Nam cum me interrogares, quid mihi de Academico sapiente videatur; respondi, vi-

¹ Editi habent, *circulum*. Sed melius Mss, decem, *circum*.

(Trente.)

deri mihi quod videatur sibi scire sapientiam, ne aut temere me scire affirmarem, aut illum non minus, temere scire dicerem. Pro magno, inquam, beneficos mihi obsecro concedas primo, ut ad id quod ego, non ad id quod tu te interrogas respondere digneris. Deinde ut spem meam, quam tibi non minus curæ, quam tuam esse certo scio, nunc paululum omittas. Certe si me ista interrogatione decepero, cito transibo in tuam partem, controversiamque finiemus. Postremo ut pulsa nescio qua sollicitudine, qua te tangi video, diligentius animadvertas, quo facile intelligas quid mihi abs te responderi velim. Dixisti enim ideo te non aut aiere aut negare, quod utique faciendum est ad id quod rogo, ne temere te scire dicas quod nescis: quasi vero ego quid scias quæsierim, et non quid tibi videatur. Itaque nunc idem planius (si tamen planius dici potest) interrogo: Videturne tibi scire sapientiam sapiens, an non videtur? Si inveniri, inquit, sapiens qualem ratio prodat, queat; potest mihi videri scire sapientiam. Ratio igitur, inquam, talem tibi prodat esse sapientem, qui sapientiam non ignoret: et recte isthuc. Non enim aliter decebat videri tibi.

10. Quæro ergo jam, utrum possit sapiens inveniri. Si enim potest, potest etiam scire sapientiam, omnisque quæstio inter nos dissoluta est. Si autem non posse dicis, jam non quæretur utrum sapiens aliquid sciat, sed utrum sapiens quisquam esse possit. Quo constituto, jam recedendum erit ab Academicis, et tecum ista quæstio quantum valemus, diligenter cauteque versanda. Nam illis placuit, vel potius visum est, et esse posse hominem sapientem, et tamen in hominem scientiam cadere non posse. Quare illi sapientem nihil scire affirmarunt. Tibi autem videtur scire sapientiam, quod non est utique nihil scire. Simul enim placuit inter nos, quod etiam inter omnes veteres, interque ipsos Academicos, scire falsa neminem posse: unde illud jam restat, ut aut contendas nihil esse sapientiam, aut talem sapientem ab Academicis describi, qualem ratio non habet, fatearis.

CAPUT V. — *Academicorum inane suffugium præcluditur.*

11. Et his omissis consentias ut quæramus, utrum possit homini talis provenire sapientia, qualem prodat ratio. Non enim aliam debemus, aut possumus recte vocare sapientiam. Etsi concedam, inquit, quod te magnopere niti video, sciri a sapiente sapientiam, et aliquid inter nos deprehensum quod sapiens possit percipere: tamen nequaquam mihi occurrit Academicorum labefactata omnis intentio. Prospicio enim defensionis eis locum non minimum reservatum, nec illam assensionis suspensionem esse præcisam, cum hoc ipso causæ suæ deesse non possint, quo convictos putas. Dicent enim usqueadeo nihil comprehendere, nullique rei assensionem præbendam, ut etiam hoc de nihil percipiendo, quod tota sibi pene vita usque ad te probabiliter persuaserant, nunc ista conclusione sibi extortum sit; ut sive tunc, sive nunc hujus argumenti vis tarditate ingenii mei, sive revera suo

robore invicta sit, eos loco movere non possit, cum audacter affirmare adhuc valeant, ne nunc quidem ulli rei consentiendum esse. Forte enim aliquando contra hoc quoque nonnihil vel a se vel a quopiam reperiri posse, quod acute probabiliterque dicatur: suamque imaginem et quasi speculum quoddam in Proteo illo animadverti oportere, qui traditur eo solere capi quo minime caperetur, investigatoresque ejus nunquam eundem tenuisse, nisi indice alicujusmodi numine (a). Quod si adsit, et illam nobis veritatem quæ tantum curæ est demonstrare dignetur, ego quoque vel ipsis invitis, quod minime reor, illos superatos esse confitebor.

12. Bene habet, inquam; prorsus nihil amplius optavi. Nam videte, quæso, bona mihi quot et quanta provenerint. Primum est, quod Academici jam sic convicti esse dicuntur, ut nihil eis restet ad defensionem, nisi quod fieri non potest. Quis enim hoc aut intelligere ullo modo, aut credere valeat, eum qui victus sit, eo ipso quo victus est, victorem se esse gloriari? Deinde si quid jam remanet cum his conflictionis, non ex eo est quod dicunt, nihil sciri posse, sed ex eo quod nulli rei assentiendum esse contendunt. Nunc itaque concordēs sumus. Nam ut mihi, ita etiam illis videtur, sapientem scire sapientiam. Sed tamen ab assensione illi temperandum monent. Videri enim sibi tantum dicunt; scire autem nullo modo: quasi ego me scire profitear. Mihi quoque videri istud dico: sum enim stultus, ut etiam ipsi, si nesciunt sapientiam. Approbare autem nos debere aliquid putō, id est, veritatem. De quo eos consulo utrum negent: id est, utrum eis placeat veritati assentiendum non esse. Nunquam hoc dicent, sed eam non inveniri asseverabunt. Ergo et hic ex nonnulla parte socium me tenent, quod utrisque non displicet, atque adeo necessario placet, consentiendum esse veritati. Sed quis eam demonstrabit, inquit? Ubi ego cum illis non curabo certare; satis mihi est quod jam probabile non est, nihil scire sapientem, ne rem absurdissimam dicere cogantur, aut nihil esse sapientiam, aut sapientiam nescire sapientem.

CAPUT VI. — *Veritatem nisi divina ope non percipi.*

13. Quis autem verum possit ostendere, abs te, Alypi, dictum est, a quo ne dissentiam magnopere mihi laborandum est. Etenim numen aliquod aisti solum posse ostendere homini quid sit verum, cum breviter, tum etiam pie. Nihil itaque in hoc sermone nostro libentius audivi, nihil gravius, nihil probabilius, et, si id numen ut confido adsit, nihil verius. Nam et Proteus ille quanta abs te mentis altitudine commemoratus, quanta intentione in optimum philosophiæ genus? Proteus enim ille, ut vos adolescentes non penitus poetas a philosophia contemnendos esse videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis, inquam, Proteus in carminibus ostentat sustinetque personam, quam obtinere nemo potest, si falsis imaginibus deceptus comprehensionis nodos vel laxaverit

(a) Hujus loci mentio fit lib. 2 de Ordine, c. 15, n. 45.

miserit. Sunt enim istæ imagines, quæ consue-
re rerum corporalium per istos quibus ad neces-
hujus vitæ utimur sensus, nos etiam cum veritas
ur, et quasi habetur in manibus, decipere atque
re moliuntur. Hoc ergo tertium bonum mihi ac-
quod non invenio quanti æstimem. Mecum enim
arissimus amicus meus, non solum de probabili-
umanæ vitæ, verum etiam de ipsa religione con-
; quod est veri amici manifestissimum indicium.
lem amicitia rectissime atque sanctissime definita
rum humanarum et divinarum cum benevolen-
charitate consensio.

T VII. — *Augustinus Alypii hortatu habet de in-
orationem contra Academicos. Lepidus quidam
s Ciceronis refertur.*

Tamen ne aut Academicorum argumenta quas-
nebulas videantur offundere, aut doctissimo-
virorum auctoritati, inter quos maxime Tullius
overe nos non potest, superbe nonnullis resi-
videamur; si vobis placet, prius pauca contra
sseram, quibus videntur disputationes illæ ad-
i veritati. Deinde ut mihi videtur, ostendam
: causa fuerit Academicis occultandæ sententiæ
taque, Alypi, quamvis te totum in meis partibus
n, tamen suscipe pro his paululum, mihi que re-
e. Quoniam hodie, inquit, auspicato, ut aiunt,
sisti, non impediam plenissimam victoriam
et partes illas jam securius, quo abs te impo-
r, tentabo suscipere; si tamen hoc quod inter-
onibus te acturum esse significas, in orationem
tuam (si tibi commodum est) malis convertere;
e ut pertinax adversarius, quod a tua humani-
ongissimum est, minutis illis telis abs te jam
us excrucier.

Atque ego cum et illos hoc exexpectare animad-
em, quasi aliud ingressus exordium: Morem
n, vobis geram. Et quamvis post illum laborem
rhetoricæ in hac me levi armatura non nihil
sturum esse præsumpseram, ut interrogando
otius agerem quam dicendo; tamen quia et pau-
i sumus, ut clamare mihi contra valetudinem
non sit necesse; et istum stilum causa ejusdem
quasi aurigam moderatoremque sermonis mei
olui, ne concitatus rapiar animo quam cura
is poscit: perpetua, ut vultis, oratione audite
entiam. Sed primo illud videamus quale sit,
amatores Academicorum gloriari nimium solent.
est in libris Ciceronis, quos in hujus causæ pa-
ium scripsit, locus quidam, ut mihi videtur,
urbanitate conditus, ut nonnullis autem, etiam
ate roboratus. Difficile est prorsus, ut quemquam
loveat, quod ibi dictum est, Academico sapienti
nibus cæterarum sectarum qui sibi sapientes
ur, secundas partes dari, cum primas sibi quem-
ndicare necesse sit. Ex quo posse probabiliter
i, eum recte primum esse iudicio suo, qui
um cæterorum iudicio sit secundus.

Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapien-
nam contra eos potissimum Academicorum exar-

sit ingenium: ergo Zeno vel Chrysippus si interro-
gentur, quis sit sapiens: respondebit eum esse quem
ipse descripserit. Contra Epicurus vel quis alius ad-
versariorum negabit, suumque potius peritissimum
voluptatum aucupem sapientem esse contendet. Inde
ad jurgium: clamat Zeno, et tota illa porticus tumul-
tuatur, hominem natum ad nihil esse aliud quam
honestatem; ipsam suo splendore in se animos du-
cere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito et
quasi lenocinante mercede; voluptatemque illa Epi-
curi solis inter se pecoribus esse communem; in
quorum societatem et hominem et sapientem trudere
nefas esse. Contra ille convocata de hortulis in auxi-
lium quasi libera turba temulentorum, quærentium
tamen quem incomptis unguibus bacchantes asperoque
ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quie-
tem, teste populo, exaggerans, instat acriter, ut nisi
ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam
si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes
se ad suas partes: sed si in illos aut in istos conces-
serit, ab eis quos deserit, insanus, imperitus, temera-
riusque clamabitur. Itaque cum et hac et illac aurem
diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur,
dubitare se dicet. Roga nunc stoicum, quis sit melior;
Epicurusne qui delirare illum clamat, an Academicus
qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pro-
nuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri.
Rursus te ad illum converte, et quære quem magis
amet; Zenonem, a quo bestia nonimatur; an Arce-
silam, a quo audit: Tu fortasse verum dicis, sed
requiram diligentius. Nonne apertum est totam illam
porticum insanam, Academicos autem præ illis mo-
destos cautosque homines videri Epicuro? Ita peræque
prope de omnibus sectis copiosissime Cicero jucun-
dissimum legentibus quasi spectaculum præbet, velut
ostendens nullum illorum esse qui non cum sibi pri-
mas partes dederit, quod necesse est, secundus ei
dicat dare, quem non repugnare, sed dubitare con-
spexerit. In quo ego nihil adversabor, nec eis ullam
auferam gloriam. Videatur sane quibuslibet Cicero hic
non jocatus, sed inania et ventosa quædam, quod ab
ipsorum Græculorum levitate abhorret², sequi et col-
ligere voluisse.

CAPUT VIII. — *Redarguitur locus e Cicerone
allatus.*

17. Quid enim me impedit, quin si huic vani-
tati resistere velim, facile ostendam quanto minus
malum sit indoctum esse quam indocilem? Unde fit ut
cum se ille Academicus jactanticulus quasi discipulum
singulis dederit, nemoque illi quod se scire putat, per-
suadere potuerit; magna illorum postea consensione
rideatur. Jam enim quisque alium quemlibet adver-
sarium suorum nihil didicisse, hunc vero nihil posse
discere iudicabit. Ex quo deinceps de omnium scholis
non ferulis, quod esset deformius quàm molestius,
sed illorum palliatorum clavis et fustibus projicietur.

¹ Am. et Er. habent, *nec ei Syllæ auferam gloriam.*

² In prius excusis, *non abhorreret* Sed. octo Mss. ferunt, *abhorret*, nec minus bene. [*Abhorreret*].

Non enim magnum negotium erit, contra communem pestem velut Herculeam quædam postulare auxilia Cynicorum. Si autem ista vilissima gloria cum his certare libeat, quod philosophanti mihi jamquidem, sed nondum sapienti faciliore venia concedendum est; quid habebunt quod possint refellere? Ecce enim faciamus me atque Academicum in illas lites philosophorum irruisse: omnes prorsus adsint, exponant breviter pro tempore sententias suas. Quærat de Carneade quid sentiat. Dubitare se dicet. Itaque illum singuli præferent cæteris. Ergo omnes omnibus: magna nimirum atque altissima gloria. Quis istum nolit imitari? et ego itaque interrogatus, idem respondebo; par erit laus. Ea igitur gloria gaudet sapiens, in qua illi stultus æquatur? Quid si eum etiam facile superat? Nihilne agit pudor? Nam istum Academicum jam de judicio discedentem tenebo. Quippe avidior hujusmodi victoriae stultitia est. Ergo eo retento prodam iudicibus quod ignorant, et dicam: Ego, viri optimi, hoc cum isto commune habeo, quod dubitat quis vestrum verum sequatur, Sed habemus etiam proprias sententias, de quibus peto iudicetis. Nam mihi incertum est quidem, quamvis audierim decreta vestra; ubi sit verum: sed ideo quod qui sit in vobis sapiens, ignoro. Ista autem etiam ipsum sapientem negat aliquid scire, ne ipsam quidem, unde sapiens dicitur, sapientiam. Quis non videat palma illa cuius sit? Nam si hoc adversarius meus dixerit, vincam gloria; si autem erubescens confessus fuerit sapientem scire sapientiam, vincam sententia.

CAPUT IX. — *Zenonis definitio discutitur.*

18. Sed ab hoc jam litigioso tribunali secedamus in aliquem locum, ubi nobis nulla turba molesta sit; atque utinam in ipsam scholam Platonis, quæ nomen ex eo dicitur accepisse, quod a populo sit secreta: hic jam non de gloria, quod leve ac puerile est, sed de ipsa vita, et de aliqua spe animi beati, quantum inter nos possumus, disseramus. Negant Academici sciri aliquid posse. Unde hoc vobis placuit, studiosissimi homines atque doctissimi? Movit nos, inquit, definitio Zenonis. Cur, quæso? Nam si vera est, non nihil veri novit, qui vel ipsam novit; si falsa, non debuit constantissimos commovere. Sed videamus quid ait Zeno. Tale scilicet visum comprehendere et percipi posse, quale cum falso non haberet signa communia. Hoccine te movit, homo Platonice, ut ut omnibus viribus ab spe discendi studiosos retraheres, ut totum negotium philosophandi adjuvante quodam etiam mentis ingemiscendo torpore desererent?

19. Sed quomodo illum non permoveret, si et nihil tale inveniri potest, et nisi quid tale est, percipi non potest? hoc si ita est, dicendum potius erat, non posse in hominem cadere sapientiam, quam sapientem nescire cur vivat, nescire quemadmodum vivat, nescire utrum vitat; postremo, quo perversius magisque delirum et insanum dici nihil potest, simul et sapientem esse, et ignorare sapientiam. Quid enim est durius, hominem non posse esse sapientem, an sapientem nescire sapientiam? Nihil hinc disputandum est, si res

ipsa ita posita satis non est ad dijudicandum. Sed illud forte si diceretur, penitus homines a philosophando averterentur: nunc vero inducendi sunt sapientiae dulcissimo ac sanctissimo nomine, ut cum contrita ætate nihil didicerint, postea te summis execrationibus prosequantur, quem relictis saltem voluptatibus corporis, ad animi tormenta sunt secuti.

20. Sed videamus per quem potius a philosophia deterreantur. Per eumne qui dixerit: Audi, amice; philosophia non ipsa sapientia, sed studium sapientiae vocatur, ad quam te si contuleris, non quidem dum hic vivis sapiens eris (est enim apud Deum sapientia nec provenire homini potest), sed cum te tali studio, satis exercueris atque mundaveris, animus tuus ea post hanc vitam, id est, cum homo esse desieris, facile perfruetur? An per eum qui dixerit: Venite, mortales, ad philosophiam; magnus hic fructus est: quid enim homini sapientia charius? venite igitur ut sapientes sitis, et sapientiam nesciatis? Non, inquit, a me ita dicitur. Hoc est decipere, nam nihil aliud apud te invenietur. Ita fit ut si hoc dixeris, fugiant tanquam insanum; si alio modo ad hoc adduxeris, facias insanos. Sed credamus, propter utramque sententiam æque homines nolle philosophari. Si aliquid philosophiae perniciosum Zenonis definitio dicere cogebat, mi homo, idne homini dicendum fuit, unde se doleret; an id, unde te derideret?

21. Tamen quæ d Zeno definivit, quantum stulti possumus, discutiamus. Id visum ait posse comprehendere, quod sic appareret, ut falsum apparere non posset. Manifestum est, nihil aliud in perceptionem venire. Hoc et ego, inquit Arcesilas, video, et hoc ipso doceo nihil percipi. Non enim tale aliquid inveniri potest. Fortasse abs te, atque ab aliis stultis: at a sapiente cur non potest? Quanquam et ipsi stulto nihil responderi posse arbitror, si tibi dicat ut illo memorabili acumine tuo hanc ipsam Zenonis definitionem refellas, et ostendas eam etiam falsam esse posse: quod si non potueris, hanc ipsam quam percipias habes; si autem refelleris, unde a percipiendo impediaris non habes. Ego eam refelli posse non video, et omnino verissimam iudico. Itaque cum eam scio, quamvis sim stultus, non nihil scio. Sed fac illam cedere versutiæ tuæ. Utar complexione securissima. Aut enim vera est, aut falsa: si vera, bene teneo; si falsa, potest aliquid percipi, etiamsi habeat communia signa cum falso. Unde, inquit, potest? Verissime igitur Zeno definivit, nec ei quisquis vel in hoc consensit, erravit. An parvæ laudis et sinceritatis definitionem putabimus, quæ contra eos qui erant adversum perceptionem multa dicturi, cum designaret quale esset quod percipi posset, se ipsam talem esse monstravit? Itaque comprehensibilibus rebus et definitio est, et exemplum. Utrum, ait, etiam ipsa vera sit nescio: sed quia est probabilis, ideo sequens eam ostendo nihil esse tale, quale illa expressit posse comprehendere. Ostendis fortasse præter ipsam, et vides, ut arbitror, quid sequatur. Quod si etiam ejus incerti sumus nec ita nos deserit scientia; scimus enim aut veram esse, aut fal-

sam: non igitur nihil scimus. Quanquam nunquam efficiet ut ingratus sim, prorsus ego illam definitionem verissimam judico. Aut enim possunt percipi et falsa, quod vehementius Academici timent, et revera absurdum est; aut nec ea possunt, quæ sunt falsis similia: unde illa definitio vera est. Sed jam cætera videamus.

CAPUT X. — *Duo Academicorum effata.*

22. Quamvis hæc, nisi fallor, possint ad victoriam satis esse, non tamen fortasse ad victoriæ satietatem. Duo sunt quæ ab Academicis dicuntur, contra quæ, ut valemus, venire instituimus: *Nihil posse percipi*; et, *Nulli rei debere assentiri*. De assentiendo mox alias, nunc pauca de perceptione dicemus. Nihilne prorsus dicitis posse comprehendi? Hic evigilavit Carneades: nam nemo istorum minus alte quam ille dormivit, et circumspexit rerum evidentiam. Itaque credo, secum ipse, ut fit, loquens: Ergone, ait, Carneades. dicturus es nescire te utrum homo sis, an formica? Aut de te Chrysippus triumphabit? Dicamus ea nos nescire quæ inter philosophos inquiruntur; cætera ad nos non pertinere, ut si in luce titubavero quotidiana et vulgari, ad illas imperitorum tenebras provocem, ubi soli quidam divini oculi vident: qui me etiam si palpitantem atque cadentem aspexerint, cæcis prodere nequeant, præsertim arrogantibus, et quos doceri aliquid pudeat. Laute quidem, o græca industria, succincta et parata procedis; sed non respicis illam definitionem et inventum esse philosophi, et in vestibulo philosophiæ fixam atque fundatam. Quam si succidere tentabis, rediet bipennis in crura: illa enim labefactata, non solum potest aliquid percipi, sed etiam id potest quod simillimum falso est, si eam non audebis evertere. Est enim latibulum tuum unde in incautos transire cupientes vehemens erumpis atque exsilis: aliquis te Hercules in tua spelunca tanquam semihominem *Cacum*¹ suffocabit, et ejusdem molibus opprimet, docens aliquid esse in philosophia quod tanquam simile falso incertum abs te fieri non possit. Certe ad alia properabam; hoc quisquis urget, te ipsum, Carneades, magna afficit contumelia, quem a me veluti mortuum putat ubicumque aut undecumque posse superari. Si autem non putat, immisericors est, qui me passim deserere præsidia et tecum in campo certare cogit: in quem descendere cum cœpissem, solo tuo nomine territus pedem retuli, et de superiore loco nescio quod jaculatus sum, quod utrum ad te pervenerit, vel quid egerit viderint sub quorum examine dimicamus. Sed quid metuo ineptus? Si bene memini, mortuus es, nec jam pro sepulcro tuo jure pugnat Alypius: facile me contra umbram tuam Deus adjuvabit.

23. Nihil ais in philosophia posse percipi. Et ut orationem tuam large lateque diffundas, arripis rixas, dissensionesque philosophorum, et eas tibi contra illos arma ministrare arbitraris. Quomodo enim inter Democritum et superiores physicos de uno mundo, et innumerabilibus litem dijudicabimus, cum inter

¹ Undecim Mss., *semihominem suffocabit*, omisso nomine *Cacum*.

ipsum hæredemque ejus Epicurum concordia manere nequiverit? Nam iste luxuriosus cum atomos quasi ancillulas suas, id est corpuscula quæ in tenebris lætus amplectitur, non tenere viam suam, sed in alienos limites passim sponte declinare permittit; totum patrimonium etiam per jurgia dissipavit. Hoc vero nihil ad me attinet. Si enim ad sapientiam pertinet horum aliquid scire, id non potest latere sapientem. Si autem aliud quiddam est sapientia¹; illam scit sapiens, ista contemnit. Tamen ego qui longe adhuc abssum vel a vicinitate sapientis, in istis physicis non nihil, scio. Certum enim habeo, aut unum esse mundum, aut non unum; et si non unum, aut finiti numeri, aut infiniti. Istam sententiam Carneades falsæ esse similem doceat. Item scio mundum istum nostrum, aut naturam corporum, aut aliqua providentia sic esse dispositum; eumque aut semper fuisse et fore, aut cœpisse esse minime desitutum; aut ortum ex tempore non habere, sed habiturum esse finem; aut et manere cœpisse, et non perpetuo esse mansurum: et innumerabilia physica hoc modo novi. Vera enim ista sunt disjuncta, nec similitudine aliqua falsi ea potest quisquam confundere. Sed assume aliquid, ait Academicus. Nolo: nam hoc est dicere, Relinque quod scis, dic quod nescis. Sed pendet sententia. Melius certe pendet quam cadit: nempe plana est²; nempe jam potest aut falsa, aut vera nominari. Hanc ergo me scire dico. Tu qui nec ad philosophiam pertinere ista negas, et eorum sciri nihil posse asseris, ostende me ista nescire: dic istas disjunctiones aut falsas esse, aut aliquid commune habere cum falso, per quod discerni omnino non possint.

CAPUT XI. — *Ex sensuum imbecillitate non effici ut nihil veri percipiatur. Neque ex somno et furore.*

24. Unde, inquit, scis esse istum mundum, si sensus falluntur? Nunquam rationes vestræ ita vim sensuum refellere potuerunt, ut convinceretis nobis nihil videri; nec omnino ausi estis aliquando ista tentare; sed posse aliud esse ac videtur, vehementer persuadere incubuistis. Ego itaque hoc totum, qualecumque est quod nos continet, atque alit; hoc, inquam, quod oculis meis apparet, a meque sentitur habere terram et cælum, aut quasi terram, et quasi cælum, mundum voco. Si dicis nihil mihi videri, nunquam errabo. Is enim errat, qui quod sibi videtur, temere probat. Posse enim falsum videri a sentientibus dicitis, nihil videri non dicitis. Prorsus enim omnis disputationis causa tolletur, ubi regnare vos libet, si non solum nihil scimus, sed etiam nihil nobis videtur. Si autem hoc quod mihi videtur negas mundum esse, de nomine controversiam facis, cum id a me dixerim mundum vocari.

25. Etiamne, inquires, si dormis, mundus est iste quem vides? Jam dictum est, quidquid tale mihi videtur, mundum appello. Sed si eum solum placet mundum vocare, qui videtur a vigilantibus vel etiam a sanis; illud contende, si pates, eos qui dormiunt ac

¹ Ita Mss. At Edd., *sapientiam illam*.

² Septem Mss., *plena est*.

furiunt, non in mundo furere atque dormire. Quamobrem hoc dico, istam totam corporum molem atque machinam in qua sumus, sive dormientes, sive furentes, sive vigilantes, sive sani, aut unam esse, aut non esse unam. Edissere, quomodo possit ista esse falsa sententia. Si enim dormio, fieri potest ut nihil dixerim; aut si etiam ore dormientis verba, ut solet, evaserunt, potest fieri ut non hic, non ita sedens, non istis audientibus dixerim: ut autem hoc falsum sit, non potest. Nec ego illud me percepisse dico, quod vigilem. Potes enim dicere, hoc mihi etiam dormienti videri potuisse; ideoque hoc potest esse falso simillimum. Si autem unus et sex mundi sunt; septem mundos esse, quoquo modo affectus sim, manifestum est, et id me scire non impudenter affirmo. Quare vel hanc connexionem, vel illas superius disjunctiones, doce somno aut furore aut vanitate sensuum posse esse falsas; et me, si expergefactus ista meminero, victum esse concedam. Credo enim jam satis liquere quæ per somnium et dementiam falsa videantur, ea scilicet quæ ad corporis sensus pertinent: nam ter terna novem esse, et quadratum intelligibilium numerorum, necesse est vel genere humano stertente sit verum. Quanquam etiam pro ipsis sensibus multa posse dici video, quæ ab Academicis reprehensa non invenimus. Credo enim sensus non accusari, vel quod imaginationes falsas furentes patiuntur, vel quod falsa in somnis videmus. Si enim vera vigilantibus atque sanis renuntiarunt; nihil ad eos, quid sibi animus dormientis insanientisque confingat¹.

26. Restat ut quærat, utrum cum ipsi renuntiant, verum renuntient. Age, si dicat Epicureus quispiam, Nihil habeo quod de sensibus conquerar: injustum est enim ab eis exigere plusquam possunt; quidquid autem possunt videre oculi, verum vident. Ergone verum est quod de remo in aqua vident? Prorsus verum. Nam causa accedente quare ita videretur, si demersus unda remus rectus appareret, magis oculos meos falsæ renuntiationis arguerem. Non enim viderent quod talibus existentibus causis videndum fuit. Quid multis opus est? Hoc de turrium motu, hoc de pinnulis avium, hoc de cæteris innumerabilibus dici potest. Ego tamen fallor, si assentiar, ait quispiam. Noli plus assentiri, quam ut ita tibi apparere persuadeas; et nulla deceptio est. Non enim video, quomodo refellat Academicus eum qui dicit: Hoc mihi candidum videri scio; hoc auditum meum delectari scio; hoc mihi jucunde olere scio; hoc mihi sapere dulciter scio; hoc mihi esse frigidum scio. Dic potius, utrum per se amaræ sint oleastri frondes, quas caper tam pertinaciter appetit. O hominem improbum! nonne est caper ipse modestior? Nescio quales pecori sint, mihi tamen amaræ sunt: quid quæris amplius? Sed est fortasse aliquis etiam hominum, cui non sint amaræ. Tendisne in molestiam? Numquidnam ego amaras esse omnibus dixi? mihi dixi, et hoc non

semper affirmo. Quid si enim alias alia causa, nunc dulce quidpiam, nunc amarum in ore sentiatur? Illud dico, posse hominem cum aliquid gustat, bona lide jurare, se scire palato suo illud suave esse, vel contra, nec ulla calumnia græca ab ista scientia posse deduci. Quis enim tam impudens sit, qui mihi cum delectatione aliquid ligurienti dicat: Fortasse non gustas, sed hoc somnium est? Numquidnam resisto? Sed me tamen illud in somnis etiam delectaret. Quare illud quod me scire dixi, nulla confundit similitudo falsorum. Et Epicureus, vel Cyrenaici et alia multa fortasse pro sensibus dicant, contra quæ nihil dictum esse ab Academicis accepi. Sed quid ad me? Si volunt ista, et si possunt, etiam me favente rescindant. Quidquid enim contra sensus ab eis disputatur, non contra omnes philosophos valet. Sunt enim qui ista omnia, quæ corporis sensu accipit animus, opinionem posse gignere confitentur, scientiam vero negant. Quam tamen volunt intelligentia contineri, remotamque a sensibus in mente vivere. Et forte in eorum numero est sapiens ille quem quærimus. Sed de hoc alias. Nunc ad reliqua pergamus quæ propter ista quæ jam dicta sunt, paucis, nisi fallor explicabimus. CAPUT XII. — *Urget Academicos causare frustra sensuum vel somni et furoris deceptiones.*

27. Quid enim de moribus inquirentem vel juvat vel impedit corporis sensus? Nisi vero illos ipsos qui summum hominis bonum in voluptate posuere, nihil impedit aut columbæ collum, aut vox incerta, aut grave pondus homini quod camelis leve est, aut alia sexcenta, quominus dicant eo quo delectantur delectari se scire, vel eo quo offenduntur offendi (quod refelli posse non video); eum commovebunt qui finem boni mente complectitur. Quid horum tu eligis? Si quid mihi videatur, quæris; in mente arbitror esse summum hominis bonum (*Lib. 1 Retract., cap. 1, n. 4*). Sed nunc de scientia quærimus. Ergo interroga sapientem, qui non potest ignorare sapientiam: mihi tamen tardo illi atque stulto licet interim scire, boni humani finem, in quo inhabitet beata vita, aut nullum esse, aut in animo esse, aut in corpore, aut in utroque. Hoc me, si potes, nescire convince; quod notissimæ illæ vestræ rationes nullo modo faciunt. Quod si non potes, non enim reperies cui falso simile sit, egone concludere dubitabo, recte mihi videat scire sapientem quidquid in philosophia verum est, cum ego inde tam multa vera cognoverim?

28. Sed metuit fortasse ne summum bonum eligat dormiens. Nihil periculi est: cum evigilaverit, repudiabit si displicet, tenebit si placet. Quis enim eum recte vituperabit quod falsum vidit in somnis? Aut fortasse illud formidabit, ne dormiens amittat sapientiam, si pro veris falsa probaverit? Hoc jam ne dormiens quidem audet somniare, ut sapientem vigilantem vocet, neget si dormiat. Hæc etiam de furore dici possunt: sed in alia festinat oratio. Hæc tamen sine conclsione securissima non relinquo. Aut enim amittitur furore sapientia, et jam non erit sapiens, quem verum ignorare clamatis: aut scientia

¹ Par., qui sibi animum... confingant. M.

ejus manet in intellectu, etiamsi pars animi cætera id quod accepit a sensibus velut in somnis imagnetur.

CAPUT XIII. — *Multa percipi in dialectica.*

29. Restat dialectica, quam certe sapiens bene novit, nec falsum scire quisquam potest. Si vero eam nescit, non pertinet ad sapientiam ejus cognitio, sine qua esse sapiens potuit; et superfluo utrum vera sit, possitve percipi, quærimus. Hic fortasse aliquis mihi dicat: Soles prodere tu stulte, quid noveris: an de dialectica nihil scire potuisti? Ego vero plura quam de quavis parte philosophiæ. Nam primo omnes illas propositiones, quibus supra usus sum, veras esse ista me docuit. Deinde per istam novi alia multa vera. Sed quam multa sint, numerate, si potestis. Si quatuor in mundo elementa sunt, non sunt quinque. Si sol unus est, non sunt duo. Non potest una anima et mori et esse immortalis. Non potest homo simul et beatus, et miser esse. Non hic et sol lucet, et nox est. Aut vigilamus nunc, aut dormimus. Aut corpus est, quod mihi videre videor, aut non est corpus. Hæc et alia multa, quæ commemorare longissimum est, per istam didici vera esse, quoquo modo sese habeant sensus nostri, in se ipsa vera. Docuit me ¹, si cujus eorum quæ per connexionem modo proposui pars antecedens assumpta fuerit, trahere necessario id quod annexum est. Ea vero quæ per repugnantiam vel disjunctionem a me sunt enuntiata, hanc habere naturam, ut cum auferuntur cætera, sive unum, sive plura sint, restet aliquid quod eorum ablatione firmetur. Docuit etiam me, cum de re constat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendere: et quisquis id faciat, si imperitia faciat, docendum esse; si malitia, deserendum: si doceri non potest, monendum ut aliquid aliud potius agat, quam tempus in superfluis operamque consumat; si non obtemperat, negligendum. De captiosis atque fallacibus ratiunculis breve præceptum est: si male concedendo inferuntur, ad ea quæ concessa sunt esse redeundum. Si verum falsumque in una conclusione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur, quod explicari non potest relinquendum. Si autem modus in aliquibus rebus latet penitus hominem, scientiam ejus non esse quærendam. Hæc quidem habeo a dialectica, et alia multa quæ commemorare non est necesse. Neque enim debeo ingratus existere. Verum ille sapiens aut hæc negligit, aut si profecto dialectica ipsa scientia veritatis est, sic illam novit ut istorum mendacissimam calumniam: *Si verum est, falsum est; si falsum est, verum est*: contemnendo, et non miserando fame enecet ². Hac de perceptione satis esse propterea puto, quia de assentiendo cum dicere cœpero, tota ibi rursus causa versabitur.

CAPUT XIV. — *Sapientem oportet sapientiæ saltem assentiri.*

30. Jam ergo ad eam partem veniamus, in qua duditare adhuc videtur Alypius. Et primo id ipsum

¹ Lov., *in se, Ipsa vero docuit me.*

² Am. Er. et Lov. omittunt *fame*. Mss. quatuor, *et non miseranda fama*. Sed verius alii novem, *et non miserando fame enecet*: quibus accedit Bad.

perspiciamus quale sit, quod tu acutissime atque cautissime movet. Nam si tot tantisque rationibus roboratam ¹ (hoc enim dixisti) Academicorum sententiam, qua eis placuit nihil scire sapientem, hoc tuum labefactat inventum, quo cogimur confiteri multo esse probabilius, sapientem scire sapientiam; magis est assensio cohibenda. Hoc enim ipso ostenditur nihil quamlibet copiosissimis subtilissimisque argumentis posse suaderi, cui non ex parte contraria, si adsit ingenium, non minus acriter, vel fortasse acrius resistatur. Eo fit, ut cum sit victus Academicus, vicerit. O utinam vincatur? nunquam efficiet quavis arte Pelasga, ut simul a me victus victorque discedat. Certe nihil aliud inveniatur quod adversum ista dici possit, et ultro me victum esse profiteor. Non enim de gloria comparanda, sed de invenienda veritate tractamus. Mihi satis est, quoquo modo molem istam transcendere, quæ intransibilibus ad philosophiam sese opponit, et nescio quibus receptaculis tenebrascens ² talem esse philosophiam totam minatur, nihilque in ea lucis inventum iri sperare permittit. Quid autem amplius desiderem, nihil habeo, si jam probabile est, non nihil scire sapientem. Non enim alia causa veri simile videbatur eum assensionem sustinere debere, nisi quia e at veri simile nihil posse comprehendere. Quo sublato, percipit enim sapiens vel ipsam, ut jam conceditur, sapientiam, nulla jam causa remanebit cur non assentiatur sapiens vel ipsi sapientiæ. Est enim sine dubitatione monstruosius sapientem non approbare sapientiam, quam sapientem nescire sapientiam.

31. Nam quæso, paululum quasi ante oculos tale spectaculum constituamus, si possumus, rixam quamdam sapientis et sapientiæ. Quid aliud dicit sapientia, quam se esse sapientiam? At contra iste, Non credo, inquit. Quis ait sapientiæ: Non credo esse sapientiam? quis, nisi is cum quo illa loqui potuit, et in quo habitare dignata est, scilicet sapiens? Ite nunc, et me quærite, qui cum Academicis pugnem: habetis jam novum certamen, sapiens et sapientia secum pugnant. Sapiens non vult consentire sapientiæ, ego vobiscum securus exspecto. Quis enim non credat invictam esse sapientiam? Tamen nos aliqua complexione muniamus. Aut enim in hoc certamine Academicus vincet sapientiam: et a me vincetur, quia non erit sapiens: aut ab ea superabitur; et sapientem sapientiæ consentire docebimus. Aut igitur sapiens Academicus non est, aut nonnulli rei sapiens assentiatur: nisi forte quem dicere puduit sapientem nescire sapientiam, sapientem non consentire sapientiæ dicere non pudebit. At si jam veri simile est cadere in sapientem vel ipsius sapientiæ perceptionem, et nulla causa est, cur non ei quod potest percipi assentiatur; video quod volebam esse veri simile, sapientem scilicet assensurum esse sapientiæ. Si quæres ubi inveniatur ipsam sapientiam; respondebo, In semetipso. Si dicis cum nescire quod habeat, redis ad illud absurdum, sapientem nescire

¹ Lov., *roboratum*. At alii Cdd., *roboratam*.

² *Tenebras tegens*, juxta Par. Er. Ven. M.

sapientiam. Si sapientem ipsum negas posse inveniri; non jam cum Academicis, sed tecum, quisquis hoc sentis, sermone alio disseremus. Illi enim cum hæc disputant, de sapiente profecto disputant. Clamat Cicero, seipsum magnum esse opinatorem, sed de sapiente se quærere. Quod si adhuc vos, adolescentes, ignotum habetis, certe in Hortensio legistis: *Si igitur nec certi est quidquam, nec opinari sapientis est; nihil unquam sapiens approbabit.* Unde manifestum est eos de sapiente illis suis disputationibus, contra quas nitimur, quærere.

32. Ergo arbitror ego sapienti certam esse sapientiam, id est sapientem percepisse sapientiam; et ob hoc cum non opinari, cum assentitur sapientiæ: assentitur enim ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset. Nec isti quemquam non debere assentiri, nisi rebus quæ non possunt percipi, affirmant. Non autem sapientia nihil est. Cum igitur et scit sapientiam, et assentitur sapientiæ; neque nihil scit, neque nulli rei sapiens assentitur. Quid amplius vultis? An de illo errore aliquid quærimus, quem dicunt penitus evitari, si in nullam rem animam declinet assensio? Errat enim, inquiunt, quisquis non solum rem falsam, sed etiã dubiam, quamvis vera sit, approbat: nihil autem quod dubium non sit invenio. At invenit sapiens ipsam, ut dicebamus, sapientiam.

CAPUT XV. *An qui sequitur in agendo probabile citra assensum vitel errorem.*

33. Sed hinc jam vultis fortasse me discedere. Non sunt facile securissima relinquenda; cum versutissimis hominibus agimus: morem tamen vobis geram. Sed quid hic dicam? quid? quidnam? illud nimirum vetus dicendum est, ubi et ipsi habent quod dicant. Quid enim faciam, quem de castris meis foras traditis? num implorabo auxilia doctiorum, cum quibus si superare nequeo, minus pudebit fortasse superari? Jaciam igitur quibus viribus possum fumosum quidem tam et scabrum, sed nisi fallor, validissimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit. O hominem rusticum! Et ubi est probabile? ubi est verisimile? Hoc volebatis. Auditisne ut sonent scuta græcanica? Exceptum est quod robustissimum quidem¹: sed qua manu jaculati sumus? Et nihil potentius isti mei suggerunt; nec aliquid, ut video, vulueris fecimus. Convertam me ad ea quæ villa et ager ministrat: onerant me potius majora quam præparant.

34. Nam cum otiosus diu cogitassem in isto rure, quonam modo possit isthuc probabile ac veri simile actus nostros ab errore defendere; primo visum est mihi, ut solet videri cum ista vendebam, belle tectum et munitum. Deinde ubi totum cautius circumspexi, visus sum mihi vidisse unum aditum, qua in securos error irrueret. Non enim solum puto eum errare, qui falsam viam sequitur; sed etiam eum qui veram non sequitur. Faciamus enim duos viatores ad unum locum tendentes, quorum alter instituerit nulli credere, alter nimis credulus sit. Ventum est ad aliquod bivium: hic

¹ Ed. Par., quod robustissimum quidem est. M.

illo credulus pastori qui aderat, vel cuiquam rusticano: Salve, frugi homo: dic quæso, qua bene in illum locum pergatur. Respondetur: Si hac ibis, nihil errabis. Et ille ad comitem: Verum dicit, hac eamus. Ridet vir cautissimus, et tam cito assensum facetissime illudit, atque interea illo discedente in bivio figitur: et jam incipit videri turpe cessare, cum ecce ex alio viæ cornu lautus quidam et urbanus equo insidens eminet, et propinquare occipit: gratulatur iste. Tum advenienti, et salutato indicat propositum, quærit viam; dicit etiam remansiois suæ causam, quo benevolentiosem reddat, pastori eum præferens. Ille autem casu planus erat de iis quos Samardacos¹ jam vulgus vocat. Tenuit suum morem homo pessimus etiam gratis. Hæc perge, ait: nam ego inde venio. Decepit, atque abiit. Sed quando iste deciperetur? Non enim monstrationem istam tanquam veram, inquit, approbo: sed quia est veri similis. Et hic otiosum esse nec honestum, nec utile est; hac eam. Interea ille qui assentiendo erravit, tam cito existimans vera esse verba pastoris, in loco illo quo tendebant, jam se reficiebat: iste autem non errans, siquidem probabile sequitur, circumit silvas nescio quas, nec jam cui locus ille notus sit, ad quem venire proposuerat, invenit. Vere vobis dicam, cum ista cogitarem, risum tenere non potui, fieri per Academicorum verba nescio quomodo, ut erret ille qui veram viam vel casu tenet; ille autem qui per avios montes probabiliter ductus est, nec petitam regionem invenit, non videatur errare. Ut enim temerariam consensionem jure condemnem, facilius ambo errant, quam iste non errat. Hinc jam adversum ista verba vigilantior, ipsa facta hominum et mores considerare cœpi. Tum vero tam multa mihi et tam capitalia in istos venerunt in mentem, ut jam non riderem, sed partim stomacharer, partim dolerem homines doctissimos et acutissimos in tanta scelera sententiarum et flagitia devolutos.

CAPUT XVI. — *Facere quod videtur prababile etiam citra assensum nefarium est.*

35. Certe enim, non fortasse omnis qui errat, peccat; omnis tamen qui peccat, aut errare conceditur, aut aliquid pejus. Quid si ergo aliquis adolescentium cum hos audierit dicentes: Turpe est errare, et ideo nulli rei consentire debemus; sed tamen cum agit quisque quod ei videtur probabile, nec peccat², nec errat: illud tantum meminerit, quidquid occurrit vel animo vel sensibus, non pro vero esse approbandum. Id igitur audiens adolescens, insidiabitur pudicitie uxoris alienæ. Te, te consulo, M. Tulli; de adolescentium moribus vitæque tractamus, cui educandæ atque instituendæ omnes illæ litteræ tuæ vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quam non tibi esse probabile ut id

¹ Ita scribitur in editione Bad. et in pluribus Mss. In antiquis etiam editionibus Chrysostomi, Homil. 17, in Epist. ad Ephes. legitur *samardakous*, ibique significat *gelotopious*; nec multum aliter apud Am. et tres Mss. qui habent, *Sarmardocos*. At Er. et Lov. *Sarmadacos*; uti etiam scribit vetus commentator Horatii, ad illud lib. 1, Satir. 6, « Fallacem circum: » ubi eos dicit « Sarmadacos et sortilegos mathematicos, qui ad metas spectatores circumstabant et imperitos nugis fallebant. »

² Bad. et Mss., undecim, quod et videtur probabile nec cessat, nec errat.

faciat adolescens? At illi probabile est. Nam si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare rempublicam; quia Epicuro visum est non esse faciendum. Adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam: qui deprehensus si fuerit, ubi te inveniet a quo defendatur? Quanquam etiam si inveniatur, quid dicturus es? Negabis profecto. Quid si tam clarum est, ut frustra inficere? Persuadebis nimirum, tanquam in Cumano gymnasio atque adeo Neapolitano, nihil eum peccasse, imo etiam nec errasse quidem. Non enim faciendum esse adulterium pro vero sibi persuasit; probabile occurrit, secutus est, fecit: aut fortasse non fecit, sed fecisse sibi visus est. Iste autem maritus, homo fatuus, perturbat omnia litibus pro uxoris castitate proclamans, cum qua forte nunc dormit, et nescit. Hoc illi iudices si intellexerint, aut negligent Academicos, et tanquam crimen verissimum punient; aut eisdem obtemperantes, verisimiliter hominem probabiliterque damnabunt, ut jam quid agat iste patronus prorsus ignoret. Cui enim succenseat non habebit, cum omnes se nihil errasse dicant; quando non assentientes, id quod visum est, probabile fecerint. Ponet igitur personam patroni, et philosophi consolatoris suscipiet: ita facile adolescenti, qui jam tantum in Academia profecerit, persuadebit ut se tanquam in somnis putet esse damnatum. Sed vos me joculari arbitramini: liquet¹ dejerare per omne divinum (*Lib. I Retract. cap. 1, n. 4*), nescire me prorsus quomodo iste peccaverit; si quisquis id egerit quod probabile videtur, non peccat. Nisi forte in totum aliud esse dicunt errare, aliud peccare; seque illis præceptis egisse ne erremus, peccare autem nihil magnum esse duxisse.

36. Taceo de homicidiis, parricidiis, sacrilegiis, omnibusque omnino, quæ fieri aut cogitari possunt, flagitiis aut facinoribus, quæ paucis verbis, et quod est gravius, apud sapientissimos iudices defenduntur: Nihil consensi, et ideo non erravi. Quomodo autem non facerem quod probabile visum est? Qui autem non putant ista probabiliter posse persuaderi, legant orationem Catilinæ, qua patriæ parricidium, quo uno continentur omnia scelera, persuasit (*Sallust., de Bello Catil., cap. 12*). Jam illud quis non ridet? Ipsi dicunt, nihil se in agendo sequi nisi probabile, et quærunt magnopere veritatem, cum eis sit probabile non posse inveniri. O mirum monstrum! Sed hoc omittamus, minus id ad nos, minus ad vitæ nostræ discrimen, minus ad fortunarum periculum pertinet. Illud est capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quod nefas omne, si hæc ratio probabilis erit, cum probabile cuiquam visum fuerit esse faciendum, tantum nulli quasi vero assentiatur, non solum sine sceleris, sed etiam sine erroris vituperatione committat. Quid ergo? Hæc illi non viderunt? Imo solertissime

¹ Lov., *libel.* Restituitur ex Am., Er. et Mss., *liquet dejerare*; quod jam in lib. 1 Retract. c. 1 annotavimus usurpatum esse ex Terentio. Hunc nempe atque alios politioris latinitatis auctores æmulari amabat Augustinus, in his litteris « jam quidem servientibus Deo, sed adhuc superbis scholam tanquam in pausatione anhelantibus, » ut ipse ait lib. 9 Conf. c. 4.

prudenter viderunt, nec mihi ullo pacto tantum arrogaverim, ut M. Tullium aliqua ex parte sequar industria, vigilantia, ingenio, doctrina: cui tamen asserenti, nihil scire posse hominem, si hoc solum diceretur, Scio ita videri mihi; unde id refelleret non haberet.

CAPUT XVII. — *Academici quare dissimularint suam sententiam.*

37. Quid igitur placuit tantis viris perpetuis et pertinacibus contentionibus agere, ne in quemquam cadere veri scientia videretur? Audite jam paulo attentius, non quid sciam, sed quid existimem: hoc enim ad ultimum reservabam, ut explicarem, si possem, quale mihi videatur esse totum Academicorum consilium. Plato vir sapientissimus et eruditissimus temporum suorum, qui et ita locutus est, ut quæcumque diceret, magna fierent, et ea locutus est, ut quomodocumque diceret, parva non fierent (*Lib. I Retract., cap. 1, n. 4*); dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Pythagoras autem græca philosophia non contentus, quæ tunc aut pene nulla erat, aut certe occultissima, postquam commotus Pherecydæ cujusdam Syri disputationibus, immortalem esse animum credidit, multos sapientes etiam longe lateque peregrinatus audierat. Igitur Plato adjiciens lepori subtilitatisque Socraticæ quam in moralibus habuit, naturalium divinarumque rerum peritiam, quam ab eis quos memoravi diligenter acceperat; jungensque quasi formatricem illarum partium, judicemque dialecticam, quæ aut ipsa esset, aut sine qua sapientia omnino esse non posset; perfectam dicitur composuisse philosophiæ disciplinam, de qua nunc disserere tempus¹ non est. Sat est enim ad id quod volo, Platonem sensisse duos esse mundos: unum intelligibilem, in quo ipsa veritas habitaret: istum autem sensibilem, quem manifestum est nos visu tactuque sentire. Itaque illum verum, hunc veri similem et ad illius imaginem factum. Et ideo de illo in ea, quæ se cognosceret, anima velut expoliri et quasi serenari veritatem; de hoc autem in stultorum animis non scientiam, sed opinionem posse generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes, quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum similes, quæ, nisi paucis sapientibus, ignotæ essent, non posse nisi verisimile nominari.

38. Hæc et alia hujusmodi mihi videntur inter successores ejus, quantum poterant, esse servata, et pro mysteriis custodita. Non enim aut facile ista percipiuntur, nisi ab eis qui se ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quam humanam consuetudinem vindicaverint; aut non graviter peccat quisquis ea sciens quoslibet homines docere voluerit. Itaque Zenonem principem Stoicorum, cum jam quibusdam auditis et creditis, in scholam relictam a Platone venisset, quam tunc Polemo retinebat, suspectum habitum suspicor, nec talem visum cui Platonica illa velut sacrosancta decreta facile prodi committique deberent, priusquam dedicisset² ea, quæ in illam scholam ab aliis accepta

¹ In B., *temporis.* Cæteri omnes editi, *tempus.* M.

² Lov., *dedocuisse.*

detulerat. Moritur Polemo, succedit ei Archesilas Zenonis quidem condiscipulus, sed sub Polemonis magisterio. Quamobrem cum Zeno sua quadam de mundo, et maxime de anima, propter quam vera philosophia vigilat, sententia delectaretur, dicens eam esse mortalem, nec quidquam esse præter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi, nisi corpore; nam et Deum ipsum ignem putabat: prudentissime atque utilissime mihi videtur Archesilas, cum illud late serperet malum, occultasse penitus Academicæ sententiam, et quasi aurum inveniendum quandoque posteris obruisse. Quare cum in falsas opiniones ruere turba sit pronior, et consuetudine corporum omnia esse corporea facillime, sed noxie credatur; instituit vir acutissimus atque humanissimus, dedocere potius quos patiebatur male doctos quam docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata sunt quæ novæ Academicæ tribuuntur, quia eorum necessitatem veteres non habebant.

39. Quod si Zeno expergefactus esset aliquando, et vidisset neque quidquam comprehendere posse, nisi quale ipse definiebat, neque tale aliquid in corporibus posse inveniri, quibus ille tribuebat omnia; olim prorsus hoc genus disputationum, quod magna necessitate flagraverat, fuisset extinctum. Sed Zeno imagine constantiæ deceptus, ut ipsis Academicis videbatur, nec mihi etiam non videtur, pertinax fuit: fidesque illa corporum perniciose quoquo modo potuit pervixit in Chrysippum, qui ei (nam maxime poterat), magnas vires latius se diffundendi dabat; nisi ex illa parte Carneades acrior et vigilantior superioribus cæteris ita restitisset, ut mirer illam opinionem aliquid etiam postea valuisse. Namque Carneades primo illam velut calumniandi impudentiam, qua videbat Archesilam non mediocriter infamatum, deposuit; ne contra omnia velle dicere quasi ostentationis causa videretur: sed ipsos proprie sibi Stoicos, atque Chrysippum convellendos evertendosque proposuit.

CAPUT XVIII. — *Quomodo probabile inductum ab Academicis.*

40. Deinde cum undique premeretur, si nulli rei esset assensus, nihil acturum esse sapientem (o hominem mirum atque adeo non mirum! ab ipsis enim Platonis fontibus profluebat); attendit sapienter quales illi actiones probarent, easque nescio quarum verarum similes videns, id quod in hoc mundo ad agendum sequeretur, veri simile nominavit. Cui enim esset simile et perite norat, et prudenter tegebatur, idque etiam probabile appellabat. Probat enim bene imaginem, quisquis ejus intuetur exemplum. Quomodo enim approbat sapiens¹, aut quomodo simile sequitur veri, cum ipsum verum quid sit ignoret? Ergo illi norant, et approbant falsa in quibus imitationem laudabilem rerum verarum animadvertiebant (*Lib. I. Retract., cap. 1, n. 4*). Sed quia hoc tanquam profanis nec fas, nec facile erat ostendere; reliquerunt posteris, et quibus illo tempore potuerunt, signum quoddam sententiæ suæ. Illos autem bene dialecticos de verbis

movere quæstionem insultantes irridentesque prohibebant. Ob hoc dicitur Carneades etiam tertiæ Academicæ princeps atque auctor fuisse.

41. Deinde in nostrum Tullium conflictio ista duravit, jam plane saucia et ultimo spiritu latinas litteras inflatura. Nam nihil mihi videtur inflatius, quam tam multa copiosissime atque ornatissime dicere, non ita sentientem. Quibus tamen ventis feneus ille platonius Antiochus satis, ut mihi videtur, dissipatus atque dispersus est. Nam Epicureorum greges in animis deliciosorum populorum aprica stabula posuerunt. Quippe Antiochus Philonis auditor, hominis quantum arbitror circumspiciendum, qui jam veluti aperire cedentibus hostibus portas cœperat, et ad Platonis auctoritatem Academicam legesque revocare; quamquam et Metrodorus id antea facere tentaverat, qui primus dicitur esse confessus, non decreto¹ placuisse Academicis nihil posse comprehendere, sed necessario contra Stoicos hujusmodi eos arma sumpsisse: igitur Antiochus, ut institueram dicere, auditis Philone academico, et Mnesarcho stoico, in Academicam veterem, quasi vacuum defensoribus, et quasi nullo hoste securam, velut adjutor et civis irrepserat, nescio quid inferens mali de Stoicorum cineribus, quod Platonis adita violaret. Sed huic arreptis iterum illis armis et Philon restitit donec moreretur, et omnes ejus reliquias Tullius noster oppressit, se vivo impatiens labefactari vel contaminari quidquid amavisset: adeo post illa tempora non longo intervallo omni pervicacia pertinaciaque demortua, os illud Platonis quod in philosophia purgatissimum est et lucidissimum, dimittis nubibus erroris emicuit, maxime in Plotino, qui platonius philosophus ita ejus similis judicatus est, ut simul eos vixisse, tantum autem interest² temporis ut in hoc ille revixisse putandus sit.

CAPUT XIX. — *Multiplex philosophiæ genus.*

42. Itaque nunc philosophos non fere videmus, nisi aut Cynicos aut Peripateticos aut Platonicos: et Cynicos quidem, quia eos vitæ quædam delectat libertas atque licentia. Quod autem ad eruditionem doctrinamque attinet, et mores quibus consulitur animæ, quia non defuerunt acutissimi et solertissimi viri, qui docerent disputationibus suis Aristotelem ac Platonem ita sibi concinere, ut imperitis minusque attentis dissentire videantur; multis quidem sæculis multisque contentionibus, sed tamen eliquata est, ut opinor, una verissimæ philosophiæ disciplina. Non enim est ista hujus mundi philosophia, quam sacra nostra meritissime detestantur, sed alterius intelligibilis; cui animas multiformibus erroris tenebris cæcitas, et altissimis a corpore sordibus oblitata, nunquam ista ratio subtilissima revocaret, nisi summus Deus populari quadam clementia divini intellectus auctoritatem usque ad ipsum corpus humanum declinaret, atque submitteret; cujus non solum præceptis, sed etiam factis excitatæ animæ redire in semetipsas, et

¹ In Mss. prope omnibus legitur, *non de recto*.

² *Interesse*, juxta Er. Ven. M.

¹ In octo Mss., *Quomodo ergo nihil approbat sapiens*.

respicere patriam, etiam sine disputationum concertatione potuissent.

CAPUT XX. — *Conclusio operis.*

43. Hoc mihi de Academicis interim probabiliter, ut potui, persuasi. Quod si falsum est, nihil ad me, cui satis est jam non arbitrari, non posse ab homine inveniri veritatem. Quisquis autem putat hoc sensisse Academicos, ipsum Ciceronem audiat. Ait enim illis morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam nisi qui secum ad senectutem usque vixisset¹, aperire consuesse. Quæ sit autem ista, Deus viderit; eam tamen arbitror Platonis fuisse. Sed ut breviter accipiatis omne propositum meum; quoquo modo se habeat humana sapientia, eam me video nondum percepisse. Sed cum trigesimum et tertium ætatis annum agam (a), non me arbitror desperare debere eam me quandoque adepturum. Contemptis tamen cæteris omnibus quæ bona mortales putant, huic investigandæ inservire proposui. A quo me negotio quoniam rationes Academicorum non leviter deterrabant, satis, ut arbitror, contra eas tota disputatione munitus sum. Nulli autem dubium est gemino pondere nos impelli ad discendum, auctoritatis atque rationis. Mihi autem certum est nusquam prorsus a Christi auctoritate discedere: non enim reperio valentiorum. Quod autem subtilissima ratione persequendum est; ita enim jam sum affectus, ut quid sit verum, non credendo solum, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem; apud Platonicos me interim quod sacris nostris non repugnet reperiturum esse confido.

¹ Sic juxta tres Mss. [*Vixissent*].

(a) Annum ætatis agebat trigesimum tertium, quando apicem ultimum imponebat huic operi: verum id scribere cœperat nondum elapso ætatis suæ anno trigesimo secundo; quandoquidem inchoatum ab ipso fuit ante opus de Beata Vita, quod videlicet « non post libros de Academicis, « sed inter illos » se scripsisse prodit lib. 1 *Retract.* c. 2, « occasione diei natalis sui, » qui in 13 novembris incidebat, ut testatur lib. de Beata Vita, in præfatione.

44. Hic postquam sermonis finem me fecisse aspexerunt, quamquam jam erat nox, et aliquid etiam lucerna illata scriptum erat; tamen illi adolescentes intentissime exspectabant, utrum Alypius vel alio die se responsurum esse promitteret. Tum ille: Nihil mihi aliquando, inquit, tam ex sententia provenisse affirmare paratus sum, quam quod hodierna disputatione discedo superatus. Nec istam meam tantum puto debere esse lætitiā. Communicabo ergo eam vobiscum, concertatores mei, vel iudices nostri. Quandoquidem isto se pacto a suis posteris vinci, ipsi etiam fortasse Academici optarunt. Quid enim nobis hoc sermonis lepore jucundius, quid sententiarum gravitate perpensius, quid benevolentia promptius, quid doctrina peritius videri aut exhiberi posset? Prorsus nequaquam digne admirari possum, quod tam facete aspera, tam fortiter desperata, tam moderate convicta, tam dilucide obscura tractata sunt. Quare jam, socii mei, exspectationem vestram, qua me ad respondendum provocabatis, certiore spe mecum ad discendum convertite. Habemus ducem qui nos in ipsa veritatis arcana, Deo jam monstrante, perducatur.

45. Hic ego, cum illi puerili quodam studio, quod Alypius responsurus non videbatur, quasi fraudatos vultu se ostenderunt: Invidetis, inquam arridens, laudibus meis? Sed quoniam de Alypii constantia jam securus nihil eum timeo; ut vos quoque mihi gratias agatis, instruo vos adversus illum qui tantam intentionem vestræ exspectationis offendit. Legite Academicos; et cum ibi victorem (quid enim facilius?) istarum nugarum (*Lib. I Retract., cap. 1, n. 4*), Ciceronem inveneritis, cogatur iste a vobis hunc nostrum sermonem contra illa invicta defendere. Hanc tibi, Alypi, duram mercedem pro mea falsa laude restituo. Hic cum arrisissent, finem tantæ conflictionis, utrum firmissimam nescio, modestius tamen et citius quam speraveram fecimus.

ADMONITIO

DE SEQUENTI LIBRO DE BEATA VITA,

Damus hic loci librum de Beata Vita, qui opere contra Academicos jam inchoato atque interim dimisso susceptus, et continuata per tres dies disputatione apud Cassiacum perfectus est. Cum vero ejus edendi occasionem natalitio suo die idibus novembris recurrent (quo videlicet die in annum ipse suæ ætatis trigesimum tertium progrediebatur) nactum se dicat Augustinus, constare omnino debet opus utrumque, cum hoc de Beata Vita, tum illud contra Academicos elaboratum fuisse exeunte Christi anno trecentesimo octogesimo sexto, qui ipsius conversione insignis fuit.

Hiscæ porro de Beata Vita disputationibus, quas festivi ac solemnibus instar epuli exhibebat, adesse voluit victores suos omnes, atque in primis Monnicam matrem suam, quæ sententiarum suarum gravitate ac sapientia præsentibus in admirationem rapuit, exclamante etiam Augustino: *Ipsam prorsus, mater, arcem philosophiæ tenuisti.*

Dicavit librum hunc Theodoro, cujus consuetudine apud Mediolanum potitus erat, uti satis ex præfatione intelligitur. Is vero cui Manlio prænomen fuisse in *Retractione* indicat, non videtur esse alius ab eo cujus meminit in lib. 18 de Civitate Dei, c. 34: qui videlicet consulatum gessit anno Christi 399, et alia præclara munera sub diversis imperatoribus egregie sustinuit; unde illum Claudianus panegyrico in ejus consulatum edito carmine plurimum commendat.

Vide librum 1, cap. 2, Retractionum col. 588, a verbis, Librum de Beata, usque ad verba, Philosophiæ portum. M.